

Anmeldelser

Kirchenrecht und Theologie in vier Jahrzehnten.

Der Briefwechsel der Brüder Theodor Kaftan und Julius Kaftan.

Herausgegeben und kommentiert von Walter Göbell, Bd. I-II.

Chr. Kaiser Verlag, München.

I en artikel i »Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte«, 1949, har daværende præst i Oversø, nu teologisk professor i Kiel, dr. theol. Walter Göbell, fortalt læserne om en efterladt brevveksling mellem biskop Theodor Kaftan og hans broder, den teologiske professor i Berlin, Julius Kaftan.

Man må være dr. Göbell taknemmelig for, at han med nærværende værk har offentliggjort denne brevveksling. Theodor Kaftan var biskop i Slesvig 1886 til 1917. Det var den tid, da der førtes den hårdeste fortyskningspolitik i skole og kirke i Nordslesvig. For danske læsere har det derfor betydning at vide noget om indstillingen hos denne kirkens øverste tilsynsmand. Dertil kommer, som dr. Göbell skriver, at Kaftan er en af de betydeligste slesvigske biskopper, og at ingen kirkemand siden Claus Harms har øvet så varig indflydelse i Slesvig og Holsten. Og ikke blot det. Hans indflydelse spores udover hertugdømmerne, både i Tyskland og i de økumeniske bestræbelser.

Kaftan udgav i 1924 sine erindringer (»Erlebnisse und Beobachtungen«). De udgivne breve giver ikke så fyldige indblik i hans virksomhed som erindringerne, men er forsåvidt et vigtigt supplement, som de »med deres fortroligt åbne meningsudveksling med broderen lader os få et indblik i denne kølige, skarpt tænkende og viljestærke personligheds hjerte« (Göbell). Man tør vel håbe, at dr. Göbell også vil offentliggøre Kaftans brevveksling med ærkebiskop Söderblom, som han omtaler i forordet. Kaftans visitatsberetninger findes så vidt vides desværre ikke mere. Derimod findes et omfangsrigt »Nachlass« i præsteseminariet i Preetz.

Anmelder og redaktion er klar over, at denne anmeldelse sprænger årbøgernes normale ramme, men har været enige om, at en grundig anmeldelse som denne må være en virkelig håndsrækning til vore læsere, hvoraf næppe mange uden videre vil give sig i kast med denne meget omfattende brevudgave.

Bogen indeholder 451 breve, som brødrene ifølge en indbyrdes aftale om månedlig brevveksling har skrevet til hinanden i et tidsrum, der rækker fra 1891 til 1926. Dr. Göbell har ved hvert brev tilføjet fyldige oplysende noter. Endvidere har han forsynet bogen med en bibliografi for hver af brødrene, en fortegnelse over indholdet af biskoppens »Nachlass« og endelig personregister. Der er intet sparet for at lette det noget møjsommelige arbejde med at orientere læserne om de mange begivenheder og personer, som omtales i brevene, og som næppe mange i nutiden på forhånd kan være fortrolige med. —

Brødrenes oprindelse har på fædrene side overvejende, på mødrene side fuldstændig været frisisk bestemt. Det mener dr. Göbell må have været medvirkende til at betinge deres »krystalklare forstandsskarphed og deres seje arbejds måde«. Faderen var præst i Løjt. Der er de begge født, Theodor Kaftan i 1847 og Julius Kaftan i 1848. Faderen måtte af nationale grunde opgive embedet efter treårskrigen i 1850 og døde 1853. Moderen flyttede til Flensborg i 1859. I brevene mindes de begge med stor taknemmelighed hendes omsorgsfulde og bestemte opdragelse.

Begge studerede i Erlangen, Berlin og Kiel, en tid af økonomiske grunde sammen i deres hjem, hvor de på daglige spadsereture førte indgående teologiske drøftelser, som de endnu i den senere brevveksling refererer til. En tid læste de også i Tønder under vejledning af deres kyndige onkel, provst Carstens.

Med en strålende teologisk eksamen indledte Julius Kaftan sin videnskabelige løbebane. 9 år var han professor i Basel, derefter fra 1883 til sin død i Berlin (i Schleiermachers tidligere embede), levende optaget af sine velbesøgte forelæsninger — endnu kort før sin død kunne han gennemføre sit 106. semesters forelæsninger. Han var særdeles produktiv — »Mein Kopf hat noch manche Nester, in denen Eier liegen«, skriver han (23. februar 1896) — og forblev det højt op i årene: »die Spinne muss spinnen, so lange sie lebendig ist« (13. januar 1918). Ingen samtidig dogmatik skal have oplevet så mange oplag som hans. Med professoratet forbandt han fra 1904 den krævende stilling som medlem af det evangeliske overkirkeråd (fra 1921 som gejstlig vicepræsident), den øverste styrelse for den preussiske unionskirke. Han døde i 1926.

Theodor Kaftan var en tid andenpræst i Åbenrå (1873–80), hvor

det var hans opgave at holde de danske gudstjenester. Hans første bog er en samling danske prædikener, en afskedsgave til menigheden. I fire år var han regerings- og skoleråd i Slesvig og fik derigennem et indgående kendskab til det slesvigske skolevæsen. Efter en kort tid som provst i Tønder blev han i 1886 biskop Godts efterfølger som »Generalsuperintendent« (biskop) for hele Slesvig. Et vidnesbyrd om hans position er det maleri i Slesvig domkirke, som gejstligheden lod H. P. Feddersen male af ham ved hans 70-års dag, samt den »Handbuch der Inneren Mission in Schleswig-Holstein«, som blev udgivet og tilegnet ham af foreningens formand, Fr. Gleiss, i samme anledning (29. marts 1917 — 3. marts 1918). Hans betydning rækker dog videre. Han deltog både i de evangeliske kirkekonferencer i Eisenach, hvor udsendinge fra de evangeliske landskirker i Tyskland mødtes, og i den internationalt arbejdende »Allgemeine evng.-luth. Kirchenkonferenz«, ligesom han var stærkt engageret i ærkebiskop Söderbloms økumeniske arbejde. 1917 nedlagde han sit bispeembede og blev præst for en luthersk frimenighed i Baden-Baden. Der døde han i 1932.

Begge brødre følte sig stærkt knyttet til Nordslesvig, hvor nu en gang de mennesker lever, med hvem de er af eet blod (17. marts 1901). Danske udtryk dukker spontant op enkelte steder, ja Theodor Kaftan har åbenbart i nogle af de ikke så få af hans tabte breve skrevet på dansk (14. juli 1912). Allerede som skoledrenge tænkte de sig, at de engang skulle tilbringe deres alderdom sammen i Flensborg (16. marts 1917).

Julius Kaftan kommer selvfølgelig kun sjældent til Slesvig, men hænger dog stadig »an der alten Heimat, die ja freilich bekanntlich erst an der Schlei anfängt«, og han anser Flensborg fjord for noget af det skønneste i det tyske fædreland (17. oktober 1917).

Theodor betragter — da en forflyttelse til Hannover ikke er blevet til noget — Slesvig »mit einer Mischung von Zärtlichkeit und dem fröhlichen Bewusstsein: ich darf bei Euch bleiben«. Dér føler han sig hjemme overalt. (1. februar 1903). Da han er kommet til Baden-Baden, planlægger han årlige foredragsrejser til Slesvig og føler det på disse rejser, som om han ikke havde været borte (2. februar 1918).

Stærke indtryk har begge brødrene modtaget fra de nationale be-
givenheder i deres barndom, da de med stormen på Dybbøl ople-

vede »diesen unerhörten Aufstieg deutschen Wesens« (18. april 1920). Julius Kaftan minder hvert år den 15. november sin kone om dagens betydning: det var på den dag, at husværtten kom og meddelte bedsteforældrene, at Frederik VII var død. Det står usletteligt i hans erindring (15. november 1908 — 16. november 1913). Ved Tysklands nederlag efter første verdenskrig mindes Theodor Kaftan det tryk, som treårskrigen lagde over hans barndom, idet faderen måtte opgive sit embede. Han synes, han nu i sin alderdom oplever det samme i vældig forstørret målestok. (25. april 1920).

Grænsedragningen i 1920 følger de selvfølgelig begge med nøje opmærksomhed. Hvis vi beholder Flensborg og Tønder, »ist auch etwas wie Verstand drin. Aber ob?«, skriver Julius Kaftan (13. april 1919). Theodor Kaftan betragter nyordningen som grundlaget for en endelig udsoning mellem tyske og danske. Som de danske syd for grænsen, således skal de tyske nord for grænsen behandles hensynsfuldt og godt (brev nr. 354, note 7). Julius Kaftan giver ham ret deri, hvor lidt det så ellers vil blive forstået i Tyskland: Vor interesse i også fremtidig at bevare et venskabeligt forhold til vore landsmænd nord for grænsen, der svarer til den indre samhørighed, det forstår kun den indfødte nordslesviger (14. december 1919).

Det danske nederlag ved afstemningen i Flensborg vækker glade minder om de danske troppers flugt fra Danevirke den 6. februar 1864. Men Theodor Kaftan frygter, at »die sonst verständige dänische Regierung« vil holde fast ved Tønder og Højer for at berolige chauvinisterne, og at ententen vil lade dem blive ved Danmark »als Heilpflaster«. (30. marts 1920).

Julius Kaftan beretter siden om en bevægelse med et Slesvig til Kongeåen som mål og tilføjer: måske hjælper danskerne i deres tåbelighed til, at tanken også lister sig ind hos de dansksindede nordslesvigere. Det er ellers ikke nogen praktisk målsætning for øjeblikket, og vel overhovedet ikke. Theodor K. afviser tanken. Så gerne han ser et Slesvig til Kongeåen, så kender han dog hver landsby indtil Kongeåen, og han holder på, at man ikke skal bestræbe sig på nogen grænseregulering, men på at begrave den gamle tysk-danske strid. Det svarer til tidsalderens verdenspolitik (21. november 1920 — 5. december 1920).

Størst interesse for danske læsere har det selvfølgelig, hvad Theodor Kaftan skriver om sin vanskelige stilling i Slesvig.

Nordslesvig er, skriver han et sted, hans store bekymring (»meine Hauptsorge«) (30. august 1894). Der behøves en god portion nervekraft og elasticitet for ikke at blive sønderslidt mellem dansk had og tysk uforstand (1. januar 1911). De danske angreb kunne gå ham på nerverne. Men endnu mere ærgrelse skaffede ham de tyske myndigheder.

Desværre begynder brevene først i 1891. Da var den berygtede sprogforordning af 1888 sat i kraft, som indførte tysk undervisning i de nordslesvigske skoler. Kun fire danske religionstimer bevarede. Der skulle yderligere gives to religionstimer i mellem- og overklassen, men på tysk. Denne forordning kom, uden at Kaftan var spurgt, fortæller han i sine erindringer. »Der Generalsuperintendent von Schleswig erhielt die Kunde von dieser Verfügung als Leser des Regierungsamtsblatts!« (»Erlebnisse...« s. 214).

Hans harme er forståelig. Hans eget standpunkt var, ifølge et af brevene, uforandret det, at man skulle gøre skolesproget tysk indtil landegrænsen, når man havde de fornødne lærerkræfter dertil. Men religionsundervisningen burde forblive uberørt, og overalt burde der sikres dansk sprogundervisning i mellem- og overklassen (30. december 1898).

Forgæves søgte han at mildne bestemmelserne i denne retning. Han fandt ingen støtte i det preussiske kulturministerium, skønt selv overpræsident v. Köller viste sig forstående; v. Köller sagde i en privat samtale til Kaftan, at han — i det mindste i det væsentlige — delte hans opfattelse af sprogforordningen af 1888, og at den tidligere overpræsident v. Steinmann burde have afværget offentliggørelsen af den; v. Köller vidste dog ikke, om han kunne opnå en ændring (26. januar 1899). Ændret blev den i hvert fald ikke.

Efter bedste evne mistænkeliggjorde aggressive tyske kredse biskoppen overfor myndighederne, særlig ondartet i anledning af en visitats hos den berygtede pastor Jakobsen i Skærbæk (18. august 1900). Ja, rygten gik, at man ville forflytte Kaftan til Holsten og gøre Jakobsen til biskop over Slesvig. Kaftan gik til v. Köller, der bestemt nægtede, at han havde tænkt sig Jakobsen som biskop, og stillede sig meget forstående overfor Kaftans ønske om at blive i Slesvig, da forflyttelsen ville have været en indrømmelse overfor Kaftans altsynske angribere. Efter en længere samtale kunne de tage hjertelig afsked med hinanden (8. december 1899).

Alt i alt klager Kaftan gang på gang over »diese preussische Politik! Ihre Weisheit ist grandios!«. Den forbitrer ham glæden ved at være tysker. En kras dansker har sagt: Preusserne forstår ikke at gøre os til tyskere, det ville jeg kunne have gjort langt bedre. Kaftan giver manden ret (25. december 1893 — 31. maj 1896). I 1898 skriver han: Om jeg dog turde tale! Nu er jeg i 10 år blevet plaget med sprogsagen og må »diplomatisieren«. Det er en ynke, som man må gennemprøve for at forstå den (30. december 1898). Da han forgæves har søgt indført to fakultative danske sprogtimer, skriver han bittært: Vor kurs forbliver den gamle: skarp, hvor vi skulle være milde, mild, hvor vi skulle være skarpe. Og resultatet er, at der bliver daniseret videre. Nordslesvig er i de nordlige dele i dag mere dansk end i 1864, for ikke at tale om 1848. Og samtidig gælder vi, som vil drive sagkyndig realpolitik, for at være mangelfulde patrioter. Undertiden er jeg træt af vort offentlige livs komedie (1. august 1907).

Biskoppens følelsesmæssige reaktioner på de mange forskellige kritiske affærer kommer spontant til udtryk i brevene, men nogen dominerende rolle indtager skildringen af de slesvigske problemer dog ikke. Et langt fyldigere indtryk får man af hans erindringer. Selv broderen fik først et klart helhedsbillede, da erindringerne udkom. Han skriver da, at det var interessant for ham at lære det altsammen nøjagtigere at kende i enkeltheder. Han havde dog ikke anset den preussiske politik for så dum, som den virkelig var. Hvad der var nyt for ham, og dog først gik op for ham i det enkelte, var ordningen af 1888, der jo allerede gik meget vidt i germanisering. Og nu at byde den over ved overdrivelse! Det spotter i virkeligheden al beskrivelse (12. juli 1924).

Vil man udnytte brevenes oplysninger tilfulde, får man en fortrinlig hjælp ved udgiverens fyldige noter med henvisninger til trykte og utrykte kilder. Resultatet gøres i en note således op: »Briefwechsel und Dokumente ergänzen sich zu der schmerzlichen Einsicht vielseitigen Versagens in der rechten Behandlung Schleswiger Eigenart und Schleswiger Wesens« (brev nr. 20, note 16). —

Hvad der her er fremdraget om slesvigske forhold, indtager som sagt kun en beskeden plads i brevvekslingen. Udgiveren har givet hele værket titlen: »Kirche, Recht und Theologie«. Denne titel markerer bogens væsentlige indhold og tillige dens begrænsning. Om

disse saglige emner og aldeles overvejende om dem, kredser brødrenes korrespondance. Der omtales utallige personer, men væsentlig fra teologiens og kirkens — og administrationens! — verden. Kunstens og litteraturens navne nævnes så godt som ikke. Og det er i almindelighed mere personernes saglige indstilling til de teologiske og kirkelige spørgsmål, der drøftes. Deres personlighedens egenart interesserer mest, for såvidt den får indflydelse på deres saglige indstilling. Det er karakteristisk, at Ad. v. Harnack, Tysklands mest ansete teolog og Julius Kaftans nærstående kollega, nævnes hyppigt, men man får intetsteds et indtryk af hans rent menneskelige egenskaber. Det samme kan siges om ærkebiskop Söderblom, som Theodor Kaftan dog havde meget samarbejde med.

Theodor Kaftan omtaler flere gange Emil Wacker, lederen af diakonisseanstalten i Flensborg. Wacker var hans modstander i hans bispetid og omtales væsentlig med henblik på deres teologiske uoverensstemmelser. I sine erindringer, skriver Kaftan, har han søgt at behandle Wacker efter det 8. bud (28. december 1924). Dr. Göbell mener dog ikke, at Kaftans dom om teologen Wacker er retfærdig (s. 883, note 10).

Om sin nærmeste foresatte, præsidenten for konsistoriet i Kiel, H. F. Chalybaeus, der for Theodor Kaftan blev »ein Stück Lebenserinnerung«, skriver han et sted, at han er stærkt statskirkelig og har en mærkværdig angst for, at generalsuperintendenten kunne blive for mægtig (31. december 1911 — 31. december 1903). Om efterfølgeren, Otto Müller, skriver han, at han anser sig selv for »eine Institution . . . , die immer und zu allen Dingen Reden speit« (31. dec. 1911). Julius Kaftan mindes levende den som præst dog ganske betydelige Chr. Christiansen fra Medelby, »wenn er als Gottes Wort vom Land in Flensburg erschien« (17. juni 1913). Således karakteriseres personerne ofte ved enkelte skarpt tegnede ejendommeligheder.

Nævnes kan dog også nogle mænd fra hertugdømmerne, som Theodor Kaftan omtaler med særlig varme. Den ene er filosofen Fr. Paulsen (f. 1846 i Langenhorn), hvis niece var gift med biskoppens søn: Bliver sådanne vederkvægende mennesker ikke stadig sjældnere? Han var den gode type på en ægte slesvig-holstener. Slesvig-holstenerne er jo Gud være lovet temmelig seje. Mange tænker slet ikke på »sich zu verpreussen«. Skønt Fr. Paulsen åbenbart

ikke har været kirkegænger, har biskoppen aldrig tvivlet om hans fromhed, velsignelsen fra forældrene, der hørte til de stille i landet (30. august 1908 — 1. marts 1925).

Lensgreve Hans Schack og Theodor Kaftan havde begge deltaget i udarbejdelsen af en ny salmebog for de dansktalende menigheder (1889). Fra et sygebesøg hos grev Schack beretter Theodor Kaftan: Han har nu snart været sengeliggende et år. En syg greve, der på sygesengen skriver for Palæstina-tidsskriftet — set fra ægyptisk side — og begynder på egen hånd at dyrke hebraisk — er vel ikke til enhver tid at finde. Det var mig kære timer. Schack er et fortræffeligt menneske (18. april 1892).

Om grev Kurt Reventlow, klosterprovsten i Preetz og præsident for hertugdømmernes »Gesamtsynode« og virksom i Indre Missions arbejde, hedder det ved hans død, at han var »der erste Mann unseres Landes« (1. november 1914).

Theodor Kaftan besøgte pastor Chr. Jensen, da denne lå for døden. Chr. Jensen har grundlagt missionsanstalten i Breklum. Kaftan var ikke tilfreds med den teologiske linje, man fulgte dér, men han skriver om pastor Jensen: han døde, som han har levet, i enfoldig, fast og taknemmelig tro. Hans død har berørt mig vemodigt. Han har spillet en rolle i vort kirkelige liv, og mit forhold til ham er så gammelt som mit embedsliv (13. april 1900).

Portrætmalere var de to brødre ikke. Men emnerne kirke, ret og teologi behandles til gengæld med stor skarpsindighed i deres indbyrdes sammenhæng og deres praktiske konsekvenser og med stor saglighed.

Enige er brødrene langt fra altid. Der er undertiden spørgsmål, de må lade ligge for at undgå misforståelser.

Julius Kaftan følte sig i de første år i Berlin tilsidesat og syntes, at andre blev favoriseret af en konservativ klike. Han må ligefrem gøre sig stor anstrengelse for hos ordførerne for »de troende« overhovedet at opdage noget af tro og kristendom. Medens han kan lykønske broderen til »Piepvogel II« (Roter Adler: Orden zweiter Klasse), der viser, at han er persona grata, føler han sig selv behandlet som en hund eller som et ikke-eksisterende »Etwas« af »die Paschas«, som ved deres regeren kun lader sig lede af vink ovenfra og parti- og pressepøbelen nedefra. Han tænker på at trække sig tilbage og blive privatdocent i Leipzig. Han føler det som en pligt,

der er pålagt ham af Gud, at bekæmpe »den officielle preussiske konservative kristendom, der tynger os som en forbandelse« (28. april 1893 — 6. december 1896 — 13. februar 1898).

Theodor Kaftan frygter imidlertid den yderliggående liberale teologi og for, at kirken skal blive gjort til en forsørgelsesanstalt for alle, der driver en eller anden slags pleje af religion. Han minder broderen om, at man må have tålmodighed med menneskene, og på intet område så meget, som hvor det drejer sig om den religiøse erkendelse. Man kan leve så meget i teoriens sfære, at man glemmer, hvad en kirke kan bære. Da broderen i manges bevidsthed står som repræsentant for den yderliggående teologiske venstrefløj, opfordrer han ham til offentlig at trække grænsen mod denne fløj. Vil man stride for kirken, er det ikke nok at bekæmpe den officielle preussiske kristendom. Man må lige så klart kæmpe mod det hedenskab, som gør sig bred i den kristelige teologi (20. november 1896 — 8. december 1896 — 1. marts 1911).

Trods nogen skarphed i meningsudvekslingen forstår brødrene dog hinanden. Du er i første linje teolog, jeg i første linje kirke-
mand, skriver Theodor Kaftan. Hver har lært at se tingene ud fra sit livsarbejde og sine iagttagelser (31. maj 1896 — 30. oktober 1915).

I øvrigt markerer Julius Kaftan senere overfor Harnack, at han ikke svømmer »im Strom des Modernen« (19. januar 1902), medens Theodor Kaftan på sin side blev betragtet som for lidt ortodoks og måtte tåle, at der blev talt »sehr arg« om ham i de frommes kredse — nogle fulgte ham på hans visitatser og påstod, at han talte ortodokst blandt ortodokse og liberalt blandt liberale (30. juni 1908 — 30. august 1908). Særlig føler han modsætning til »die Wacker-Breklum Theologie«, som i hans øjne er en blanding af »Romanismus, Methodismus und Luthertum«, men som holder sig selv for god luthersk og fremfor alt for den ene sande kristendom (30. august 1908, jfr. 18. august 1900).

Reelt stod de to brødre teologisk næppe så langt fra hinanden. Theodor Kaftan forstod meget vel, at troen kræver en teologi, der følger tidens tankebaner. Han fandt i formuleringen »Moderne Theologie des alten Glaubens« udtryk for sin teologiske indstilling (s. 24). Og Julius Kaftan forstod meget vel at vurdere et fromhedsliv, som det han oplevede ved brødremenighedens 200-års jubilæum:

»Hätten wir doch etwas Ähnliches, könnten wir 'es doch haben« (19. juni 1922). Ingen af dem ville være partibundet: så bliver man sig selv tro og tjener sandheden bedst (Th. K. 4. februar 1894). Partierne er en Guds svøbe (J. K. 16. maj 1915). —

Men de forskellige tendenser viser sig i brødrenes stilling til unionskirken. Den preussiske unionskirke omfattede både lutherske og reformerte. Ved indlemmelsen i Preussen i 1867 var den slesvig-holstenske landskirke imidlertid ikke blevet indlemmet i unionen. Ud fra sin bekendelsestro lutherske indstilling havde gejstligheden stillet sig absolut afvisende overfor unionen. Spændingen mellem det slesvig-holstenske lutherske kirkevæsen og den preussiske union betinger den meningsudveksling om unionen, der går gennem hele brevsvekslingen (Göbell). Julius Kaftan var medlem af det evangeliske overkirkeråd, d. v. s. styrelsen af unionskirken. Han betegner sig selv som unionsfanatiker (18. december 1904). Theodor Kaftan derimod skriver, at unionen er »nach Ursprung und Bestand Kgl. preussisches Kirchentum, und das mögen wir nicht«. Han kalder unionen »Konfusion« og har intet tilovers for »die ganze Unionsmacherei« (30. november 1901 — 29. november 1903 — 27. maj 1917).

Om forholdet mellem stat og kirke er der heller ikke enighed. Theodor Kaftan ønsker en adskillelse af stat og kirke. Kejseren var dengang kirkens øverste tilsynsførende. Vel var Kaftan begejstret for sit samvær med kejseren på den berømte Jerusalemsrejse i 1898 (22. november 1898). Men han kan ikke forlige sig med, at en kirkeligt interesseret og så selvstændig kejser ikke bekymrer sig mere om besættelsen af de øverste poster i sin store landskirke (31. december 1903).

Dertil kommer de nævnte bitre erfaringer om preussisk embedsmandsstyre: Der er intet embede, hvori vor kirkelige situations misere føles så mangesidigt og så bittert, som i det embede, jeg fører, skriver han (20. oktober 1901). Han føler det gang på gang, som om kirkestyrelsen skal gøres til »ein Staatsdepartement dritten Ranges«, som om »die Berliner Bürokraten« mener, at han som betalt generalsuperintendent er forpligtet til (»müsse«) at gå ind for deres forslag (1. juli 1901 — 2. april 1905). Men en bureaukratiseret kirke er til syvende og sidst »eine Verzerrung dessen, was eine Kirche ist und sein soll« (30. december 1916). Den kristelige kirkes opgave er

dog ikke at støtte og styrke en stat — den preussiske eller hvilken-somhelst anden stat — men at opbygge Guds evige overnationale rige (31. august 1924).

Julius Kaftan deler ganske broderens harme over bureaukratismen. Disse bureaukrater, der kommer op i »Geheimratsdienst«, er på ledende stillinger en sand ulykke for stat og kirke (5. maj 1895). Han driller engang en højtstående ministeriel embedsmand med at antyde, at man burde skrive en artikel og foreslå, at man i visse sager erstatter juristerne med kirkelige embedsmænd. »Du hättest nur sehn sollen, was für ein verplextes Gesicht er dazu machte. Er nahm es alles für bare Münze, kriegte einen Heidenschreck, dass ich ihn ordentlich beruhigen musste. Da wird er wohl gedacht haben, diese Schleswig-Holsteiner und diese Kaftans insbesondere sind doch unaussiehliche Kerle« (18. februar 1900).

Problemet om kirkens forhold til staten bliver aktuelt, da der skal træffes en nyordning af forholdet efter første verdenskrig. Julius Kaftan bliver medlem af det udvalg, der skal udarbejde en ny forfatning for unionskirken. Han viser sig her mindre yderliggående end broderen. Han finder, at denne overdriver sin frygt for en fast ledelse, og at ordet kirkebureaukrati er kommet til at virke på ham som en rød klud (12. juni 1921). Julius Kaftan er bange for, at adskillelsen mellem stat og kirke vil betyde en tilbagegang for den kristelige kultur. Opgaven må nu være at nedkæmpe den kristendomsfjendtlige stat. Han vil derfor gøre alt for at opretholde en folkekirke. Ellers ser han kun den mulighed, at kirken bliver »eine Missions- und Märtyrerkirche« (16. juni 1918 — 14. december 1919 — 17. oktober 1920).

Theodor Kaftan mener, at hvis kirken kommer ud af det i grunden hedenske statsherredømme, må den ganske vist undvære gangkurven, men den vil komme ud af den uægte stilling som et statsdepartement, den vil gavne den kristelige kulturverden kraftigere end nu, hvor den i de videste kredse gælder for en ting, der ville bryde sammen, hvis staten ikke underholdt den (1. juli 1915).

I den livlige korrespondance om forfatningsspørgsmålet beretter Julius Kaftan meget om forhandlingerne i forfatningsudvalget. I disse beretninger finder dr. Göbell et hidtil ukendt bevis på, at Theodor Kaftans erfaringer fra den slesvig-holstenske landskirke er overført på unionen. —

Begivenhederne under første verdenskrig sætter selvfølgelig stærke spor i brevene. Begge føler krigstidens besværligheder. Julius Kaftan må nøjes med stærkt begrænset antal studenter ved sine forelæsnninger og har vanskeligt ved at få sine bøger trykt. Theodor Kaftan har besvær med at komme rundt på sine visitatser, hvor han i øvrigt føler sig forpligtet til »bald so, bald anders« at forsikre, at kejseren ikke har villet denne krig (30. maj 1916). I september 1916 hører han, at man »in ernsthaften Kreisen« regner med den mulighed, at Danmark griber ind i krigen, at Kiel skal evakueres, og beboerne overflyttes til Hannover. Han stiller sig tvivlende, men er dog indstillet på, at de muligvis må forlade deres hjem med deres håndkufferter (4. september 1916).

Brødrenes patriotisme giver sig ikke udslag på samme måde. Theodor Kaftan kalder altysskerne, der vil Tysklands verdensherredømme, for »deutsche Engländer« (30. december 1917), men Julius Kaftan har intet imod, at man i pressen kalder ham altyssker, »wenn man es nicht in genauerem Sinne nimmt« (17. februar 1918).

Medens Theodor Kaftan ikke finder grund til kritik mod Bethmann-Hollweg (28. september 1916 — 3. marts 1918), kalder Julius Kaftan ham »ein braver Mann, aber ein Mann des Unheils,« og glæder sig over hans afgang (15. juli 1917). Julius Kaftan ønsker stærke mænd i spidsen, helst en Bismarck (16. august 1914). Han har tidligere været ganske stolt af kejseren (16. oktober 1910). Da det nu går ilde, erklærer han, at det aldrig ville være gået så galt, om der på øverste sted havde været indsigt og fast vilje i stedet for en så impulsiv natur. Han fortroster sig imidlertid til, at ingen vil have mod til at afskedige Hindenburg og Ludendorff. I dette »firma« ses det eneste faste punkt i forvirringen (13. januar 1918 — 17. februar 1918). Mod krigens slutning harmes han over, at man i den tungeste time i landets historie stiller mænd i spidsen, »die sich auf Völkerbund und ähnliches Geschwätz einlassen« (13. oktober 1918). Da Hindenburg i 1925 vælges til rigspræsident, glæder han sig over, at »ein aufrechter deutscher christlicher evangelischer Mann jetzt an der Spitze steht« (12. maj 1925).

Julius Kaftan er under krigen blevet fuldblods preusser. Tidligere har han flere gange haft lyst til at ryste det preussiske støv af fødderne (4. december 1892 — 28. april 1893). Han syntes, at hverken han eller broderen havde megen fornøjelse af at være »königl.

preussisch«, fordi de »keine richtigen Preussen sind, sondern nur angemalte Musspreussen« (27. januar 1901). Efter nederlaget føler han anderledes. Ulykken er, at rigets ledelse mere og mere er gledet ud af preussiske hænder. De folk, der har ført landet i ulykke, med den ominøse Max af Baden i spidsen, har været sydtyske. Under revolutionens kaos efter våbenstilstanden ønsker han mænd af den kaste, hvorfra Bismarck stammer, »mit weitem Blick und eiserner Hand« (15. december 1918). Med Preussens tilintetgørelse er ryggraden knækket på Tyskland. Vel er der i preussisk væsen meget, som ikke behager. Men han anfører en frisisk bondes ord: det er med preussisk væsen som med en tyk, ulden frakke. Trækker man den på, kradser den veldigt, og man skælder ud i alle tonearter. Men tager man den af, mærker man først, hvor skønt den varmede. Det er hans overbevisning, at med Preussen går Tyskland til grunde (12. januar 1919 — 16. juni 1920).

Theodor Kaftan har i et brev, der er gået tabt, kritiseret den tyske militarisme. Julius Kaftan giver ham ikke ret: Hvad vore fjender fordømmer som militarisme, var vor ære og krone, tugt og orden i folket, grundlaget for vort erhvervslivs opgang, en ånd, der virkede helt ind i vor videnskab, ryggraden i det nye tyske rige. Det er militarismens svigten, som vi kan takke undergangen for. En håndfuld officerer fra generalen og nedefter, der var parat til at risikere hovedet, havde kunnet redde situationen i Berlin (17. november 1918 — 15. december 1918).

Selvfølgelig kunne Julius Kaftan ikke forlige sig med Stresemann og hans forsoningspolitik. Da Ruhrkampen afblæses i 1923, skriver han: Hr. Stresemann trækker i hvert fald ikke kærren op af skidtet, han så lidt som sin forgænger (29. september 1923). Medens Theodor Kaftan i Locarno-traktaten ser, om ikke himlen på jorden, så dog for realpolitikere begyndelsen til en bedring (1. novbr. 1925), så tror Julius Kaftan ikke på de evindelige traktater, som Tyskland er tvunget til at overholde, medens de andre ikke tænker på at gøre det samme fra deres side. »Die Schlafmütze des deutschen Michel ist doch unheimlich gross« (15. februar 1926). Og da Tyskland bliver optaget i folkeforbundet, skriver Julius Kaftan foragteligt om »die Komödie, die jetzt in Genf gespielt wird«. Man kan ikke slutte traktater med folk, der ikke har i sinde at overholde dem. Tyskland bliver trådt under fødder, og krigsløgnen er stadig trumf. Fol-

keforbundet kan ikke hindre krig, men snarere blive en udklækningsrede for krige (16. marts 1926). —

Til den dybtgående forskel i synet på Tysklands udenrigspolitik svarer en endnu større uenighed om tidens økumeniske bestræbelser.

Disse bestræbelser var Theodor Kaftan stærkt optaget af. Han deltog i en af den engelske kvæker Allan Becker foranlediget udvekslingsrejse til England og — i 1924 — i et møde for den tyske afdeling af det i 1914 af Sigmund Schultze stiftede »Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen«. Mest optaget var han nok af den af ærkebiskop Söderblom stiftede bevægelse »Life and Work«. Han havde ved en konference i Uppsala 1911 truffet Söderblom, »der mir sehr gefiel« (15. september 1911), og havde været deltager ved Söderbloms indsættelse som ærkebiskop, hvor den svenske konge ved en modtagelse af de tyske gæster havde sagt til dem: »Meine ganze Sympathie ist bei Ihnen; das brauche ich wohl kaum zu sagen« (29. november 1914).

Den store økumeniske konference i Stockholm 1925 kunne Theodor Kaftan ikke deltage i, men fulgte den med interesse og var godt tilfreds med den: Jeg har aldrig ventet, at denne verdenskonference ville bringe færdige resultater, som man kunne lægge på en præsentérbakke og præsentere for konferencens talrige modstandere... At kristenheden i sådant mål har fundet sammen, er i mine øjne noget stort, som jeg takker Gud for. Endelig engang et gennembrud af den af statskirkevæsenet plejede isolering. Der er endnu en kristenhed på jorden, ikke blot som en menighed af hellige, men også som et fællesskab på jorden (30. august 1925 — 28. september 1925).

Alt dette tog Julius Kaftan skarpt afstand fra. Rejsen til England frarådede han, idet han kalder englænderne et folk af slavehandlere og sørøvere. Engelske kristne er først englændere, så kristne. »Keine Verbrüderung jetzt!« (15. januar 1922, jfr. 12. juli 1924). Vi kan ikke indlade os på noget, så længe vi bliver trådt under fødder af vore kære medkristne på grund af den store løgn, at Tyskland har villet og har antændt verdenskrigen. Vi har foreløbig nok at gøre med i inderlighed at værge os mod anfægtelsen, for at vi ikke skal geråde i menneskehad og, hvad værre er, menneskeforagt (16. juli 1922 — 14. august 1922). Han var »heilfroh« over ikke at deltage i konferencen i Stockholm. Den var i hans øjne ord, ord og kun ord. Særlig ville han nødig have hørt af en engelsk mund, at folkefor-

bundet er begyndelsen til virkeliggørelsen af Guds rige på jorden. Skulle han have hørt på det, ville han have råbt: det er gudsbespottelse (17. september 1925).

Det sidste sigter til et rygte, at man i Berlin frygtede, at konferencen i Stockholm ville underbygge folkeforbundet religiøst. Men Theodor Kaftan kunne berolige ham. Han havde skriftligt bedt Söderblom afværge dette. Han havde henvist til et formodet citat fra et af broderens teologiske skrifter: »Das Reich Gottes ist eine überweltliche Grösse, aber ihr inner-weltliches Gegenstück ist das Reich des Sittlichen«. Söderblom oplæste citatet på konferencen og skal have udnævnt Theodor Kaftan til »Kirchenvater« (28. september 1925).

Uenigheden om det kirkelige samarbejde udover landegrænserne var så stor, at Julius Kaftan i 1922 skrev rentud til Theodor Kaftan, at deres opfattelse af disse forhold er så modsat, at det er umuligt at forhandle derom pr. brev. Det fører kun til misforståelser (17. september 1922).

Til disse divergenser kom i øvrigt i de sidste år en teologisk debat om Karl Barth. Barths afhandlinger er vand på Theodor Kaftans mølle: at vor teologiske kløgt gør intet til sagen, men alene Guds ord. Barth er for ham et symptom på, at vi efterhånden kommer ud af vore arge forvildelser og besinder os på, hvad teologi er (20. maj 1923 — 29. juli 1923). Men Julius Kaftan kalder Barths »Römerbrief« for »Schwärmgeisterei«. At de unge mennesker går i hans net, beviser atter engang, hvor tåbelige vi mennesker af naturen er, også de dygtige blandt os. Han kalder Barth og Gogarten »Paradoxosophen« (10. april — 12. maj 1923).

Men al uenighed til trods fortsattes korrespondancen med samme hjertelighed — også da det under inflationen måtte overvejes, om brevskrivning ikke var blevet for dyrt, men — skriver Julius Kaftan, — hvad er ti milliarder i dag. En halv billion dækker ikke, hvad han ugentlig bruger på undergrundsbanen i Berlin (18. november 1923).

De to brødre føler fra først til sidst, at de på deres forskellige fronter og på hver sin egen måde dog følger samme retningslinjer. De føler sig i de første år stående overfor en regering, der er afhængig af parti og presse, af en klike, der gør krav på at besidde i det ene tilfælde den rette kirkelighed, i det andet tilfælde den rette

nationalfølelse (J. K. 23. september 1900). Stående udenfor partierne føler begge sig som redelige folk, der ikke vil noget for sig selv, men for sagen, og forstår mere af den kristelige tro og af tidens videnskab end det store flertal (J. K. 26. december 1905). Siden bliver perspektivet større: »Ja, die beiden Kaftan!«. Den ene kæmper utrætteligt mod gamle tankevaner, som hæmmer klaringen af det åndelige, specielt det teologiske liv, den anden kæmper utrætteligt mod gamle livsvaner, som hæmmer den saglige ordning af samfundslivet, specielt det kirkelige (Th. K. 25. januar 1920). De er »eine Firma, Gebr. Kaftan«. Den ene har overtaget meget fra den anden i det teologiske, den anden fra den ene i forfatnings-spørgsmålet. Og samtidig tager hver af dem forbehold overfor den anden (J. K. 15. oktober 1925).

Hele brevvekslingen vidner om det nære venskabsforhold, som smukkest kommer til udtryk i Julius Kaftans brev til broderens 70-års dag. Det er et tilbageblik. De har fulgtes trofast i barndom og ungdom. De har savnet hinanden, når de ikke var sammen. »Wir sind immer einer des andern bester Freund geblieben« (16. marts 1917).

Asger Nyholm.

Andrea Boeckmann: Geistliche und weltliche Gerichtsbarkeit im mittelalterlichen Bistum Schleswig. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 52.

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1967.

Med bemærkelsesværdigt mod har forfatterinden skrevet dissertation om dette interessante, men vanskelige emne. Den blev antaget i Hamborg 1965 og offentliggjort 1967 i Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte skrifterække »Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins«. Man kunne nøjes med at fremhæve dette begynderarbejdes forbavsende kvalitet og med kort at referere indholdet, eftersom der her for første gang (enkelte gode forstudier foreligger, især af H. N. A. Jensen, Schubert, Harms og Wohlhaupt) forsøges givet en omfattende fremstilling af bispedømmet Slesvigs rets- og forfatningshistorie.

En sådan anmeldelse ville dog ikke yde forfatterinden retfærdighed i forhold til de vanskeligheder, som hun har været stillet over-

for, og ville endnu mindre yde de resultater, som hun er nået frem til, retfærdighed. Resultaterne rejser dog ofte nye spørgsmål på grund af det overordentlig dårlige kildemateriale. Således er det ikke muligt i kapitel I »Den kirkelige administrations begyndelse i bispedømmet Slesvig« at give svar på spørgsmålet om den angelsaksiske kirkes indflydelse (gennem Knud den Store) på den tidlige organisation af bispedømmet Slesvig. Man ville også gerne vide mere om den store rolle, Slesvig utvivlsomt spillede under ærkebiskop Adalbert af Hamborg-Bremen og under kong Svend Estridsøn. Den organisatoriske udbygning er — i overensstemmelse med den politiske udvikling — først sket under kongerne Niels, Valdemar I og Knud VI i det 12. århundrede. Forfatterinden kan på s. 28 konstatere, at der år 1200 fandtes et domkapitel, hvortil der allerede hørte fungerende provster. Om præbenderne på samme tid har været opdelt, kan ikke konstateres; visitationen blev endnu gennemført på bispens vegne. Det er da også provstierne, ikke herrederne som i de danske bispedømmer nord for Kongeåen, der blev de afgørende områder inden for den kirkelige administration (s. 37). De skarpe modsætninger mellem officialprovster og biskopper, som vi kender dem fra de tyske bispedømmer, synes at være udeblevet i Slesvig — svarende til udviklingen i de kongerigske bispedømmer. Måske er det politiske årsager, der har bevirket dette i det tysk-danske grænse-land (s. 46)?

Den udøvede gejstlige jurisdiktion var en del af visitationen, der beskrives i den udstrækning, kildematerialet tillader det. For første gang får man således et billede af denne hidtil forsømte side af det middelalderlige retsvæsens historie i hertugdømmet Slesvig; det er ikke blot af interesse for historikeren, men også for etnologen. Fortegnelsen fra 1450 nævner følgende kompetenceområder for den gejstlige dommer: manddrab, åger, ægteskabsbrud, mened, utugt, trolddom, kvælning af spædbørn (ved våde om natten i sengen), og helligdagsbrøder (s. 52). En del af disse forseelser, især vel mened, er allerede fra førkristen tid af sakral karakter. Ægteskabsbrud og manddrab derimod er retssager, som det kirkelige retsvæsen først har måttet tilkæmpe sig. Da forfatterinden afholder sig fra alle hypoteser, er hun ikke kommet ind på disse ting, men vækker netop ved sin fremstillingsmåde interesse for en indgående behandling også af disse spørgsmål, der ikke kan besvares ud fra de

foreliggende kilder. At fortegnelsen ikke er fuldstændig, viser forfatterinden ved at fremdrage eksemplet vedr. et notarial instrument i en tiendepoces, et af de få bevarede eksempler fra den middelalderlig-gejstlige retspraksis. I dette eksempel ser forfatterinden et slægtskab til Jyske Lovs procedure. I modsætning til tysk ret har der efter hendes opfattelse næppe eksisteret en frivillig verdslig procedure for den gejstlige domstol i hertugdømmet (s. 59-61), hvilket kan forklares ved Jyske Lovs almindelige gyldighed. Dette er sikkert rigtigt, dog medfører også denne konstatering en hel række spørgsmål. Også konstateringen af selve procedures lighed opfordrer til eftertanke, for den beror egentlig — igen på grund af det utilstrækkelige kildemateriale — hovedsagelig på den fortsatte gyldighed i den folkelige ret af skødning (afståelse af fast ejendom) ved siden af den skriftlige ejendomsoverdragelse, som vi også kan iagttage brugt i det samme område i den verdslige ret til langt ind i den nyere tid. Interessante paralleller i proceduren forekommer vel også i renselseseden. I det hele taget får man et godt indtryk af det med visitationen forbundne gejstlige retsvæsens praksis, der, som forfatterinden mener at kunne konstatere, er blevet vanrøgtet i det 15.-16. århundrede på grund af bureaukratiseringen.

På de følgende sider (s. 84 f.) kommer forfatterinden ind på udformningen af den særlige gejstlige ret og den rolle, som selve bispens gejstlige domsmyndighed har spillet. Det afgørende opgør med den gældende landskabslov, Jyske Lov, daterer hun til ærkebiskop Jakob Erlandsens tid (1250-1270). Meget berettiget er konstateringen på s. 95, at bispedømmets statutter ikke så meget blev opfattet som den fremmede kirkerets forordninger, men som »supplement til den hjemlige ret«, eftersom de tog hensyn til den gældende ret. Mange interessante kulturhistoriske detaljer omtales i den forbindelse (s. 89, 91, 94). Man bliver betænkelig ved behandlingen af manddrabet — for så vidt det ikke krænkede selve den kirkelige sfære. Her er man netop på grund af fremstillingen (s. 103-104) tilbøjelig til i praksis at skelne mellem biskoppen som dommer og som én i denne form alligevel eksisterende voldgiftsinstans.

Det tredje hovedkapitel (s. 123 f.) omhandler biskoppens repræsentation ved delegerede dommere, officialer og generalvikarer og disses funktioner. Forfatterinden konstaterer, at bispedømmet Slesvig heri ligner de tyske bispedømmer.

I det fjerde og sidste kapitel behandles den »verdslige domsmyndighed« (s. 136 f.). Domkapitlet fik for sine besiddelser indrømmet immunitet for den lavere jurisdiktions vedkommende. Dertil svarede organisationen af domkapitlets retsvæsen, hvori der ikke medvirkede sandemænd, men tolv nævninge som i den lavere jurisdiktion. Derimod svarede den som birkeret betegnede biskoppelige immunitet — ligesom forøvrigt byernes — til herredsretten. Dette resultat, der synes klart i sammenfatningen, forekommer i forfatterindens udførlige fremstilling modsigende og absolut ikke logisk og rejser igen en hel række spørgsmål. Immunitetens udformning kan man f. eks. ikke kun undersøge institutionelt, som det er sket her; en undersøgelse kan også ske under den synsvinkel, at hedenskab og en kristen, men allerede »germaniseret« kirke i hertugdømmet sent, men — på grund af grænseforholdene — intensivt kolliderede. Det danske kongedømmes sakrale karakter kan erkendes til ind i det 13. århundrede. At 40-marksbøden, der sonede bruddet på den af kongen garanterede fred, blev overdraget til biskoppen, var ganske vist et økonomisk tab for kronen, men betød ikke noget egentlig afkald på herskerens rettigheder. Den pinlige jurisdiktion, som blev udledt af teorien om de to riger, en tankegang, der var aldeles fremmed for hedensk-germansk retsbevidsthed, har fyrsten igen udøvet generelt. Det er på ingen måde meningen at bebrejde forfatterinden, at hun ikke har gjort sig umage nok med disse — i sig selv meget lidt håndgribelige — ting. Det tjener hendes bog til ros, at den tvinger én til at gennemtænke mange ting på ny. Når man tager den nære forbindelse mellem germansk-hedensk og kristen tankegang i vort område i betragtning, træder også eders og derfor også menedens store betydning tydeligt frem. Edsbeviset har kun en funktion i en retsbevidsthed, der beror på sakrale forestillinger. Således kan det også forklares, hvorfor kirkens bestræbelser for at indskrænke blodhævn praktisk talt forblev uden resultat, mens menedssagerne, der afgjordes af biskoppen og tingfolket, kunne udvikle sig til en slags gejstlig regel (s. 174 f.): i det ene tilfælde måtte kirken kæmpe mod den overleverede tankegang, i det andet tilfælde derimod پاسse den kristne opfattelse af meneden i det hjemlige retssystem.

Noget betænkelig bliver man af og til ved overførelsen af begreber fra den almindelige retshistorie på hertugdømmet Slesvig. Ganske vist fandtes der f. eks. landstinget, men den øverste dommer var

sikkert drosten, senere vel et kollegium (s. 181). Også ved ligestillingen af ombudsmand (exactor, herredsfoged) og amtmænd bliver man betænkelig, når det drejer sig om hertugdømmet Slesvig (s. 167).

Over for den ellers så nøgterne fremstilling er det vanskeligt at forstå den af stærke ord prægede ensidige fremstilling på s. 184 f., hvor — vist ud fra et for beskedent litteraturgrundlag — Valdemar IV's personlighed og hans virke i samtiden ikke anskues kritisk nok. Det er ikke rigtigt at overføre hans datter, den store dronning Margrethes gode egenskaber på ham, og det giver et falsk billede, når man med ham som lydefri baggrund dømmer andre af tidens fyrster moralsk.

Bogens sidste sider, hvor »biskoppens domsmyndighed i forhold til fyrstens rettigheder« behandles, er især af historisk interesse.

Denne disputats må sammen med Horst Windmanns i 1954 udkomne arbejde om den territoriale udvikling i Slesvig benyttes af enhver, der vil beskæftige sig med hertugdømmet Slesvig i tiden før reformationen.

Hans-Friedrich Schütt.

J. P. Trap: Danmark. 5. udgave.

Tønder amt. 1966. Åbenrå-Sønderborg amter. 1967.

Med udsendelsen af de nævnte bind er den sønderjyske del af den nye Trap (bind X, 1-3) afsluttet. Den enorme viden, der er samlet på de 1330 sider, gør den til et helt uundværligt værk for enhver, der beskæftiger sig med Nordslesvigs lokalhistorie. Bindene kan købes separat. Som register må man imidlertid benytte det for hele værket fælles registerbind.

Traps fortjenester og mangler, således som anmelderen opfatter dem, er der gjort rede for i omtalen af bindet om Haderslev amt (se Sdj. Årb. 1966, side 275 ff.). Den dér konstaterede redaktionelle linje er naturligvis fastholdt under behandlingen af de øvrige nordslesvigske amter. Den igangværende industrialisering, der netop i 1960'erne gennemgribende har omkalfatret livet i vor landsdel (både i landbrugsdistrikter og i bymæssige bebyggelser) har redaktionen i alt for ringe grad taget hensyn til under sin tilrettelæggelse af værket. Følgen er blevet et iøjnefaldende kæleri for bygninger og

ruiner, som Nationalmuseet har registreret, på bekostning af vor tids frembringelser. Benniksgård i Rinkenæs sogn får eksempelvis ligeså mange linjer (+ fotografi!) som Danfoss, skønt det her drejer sig om et foretagende, der nu vel nok er Danmarks største arbejdsplads.

Til disse generelle bemærkninger skal kun føjes følgende: De minutøst gennemførte fremstillinger af amters, herreders, større gårdes og institutioners historie er en stadig kilde til glæde. Tilsvarende stof fra de slesvigske områder, som i 1864 overgik til Kongeriget, finder man i Traps bind om Ribe og Vejle amter, hvor der dog gives langt færre detailoplysninger. Det må beklages, at der ikke har været plads til en separat behandling af de kirkelige inddelingers historie; spredte oplysninger herom må nu møjsommeligt ledes frem i afsnittene om den civile administration. Der bringes fortrinlige oversigter over den nordslesvigske repræsentation i de lovgivende forsamlinger, lige fra stænderforsamlingernes oprettelse op til vore dage. Det havde i et værk som dette været rimeligt at udvide denne service til også at omfatte fortegnelser over amtmænd, provster og borgmestre.

Det må imidlertid retfærdigvis indrømmes, at ikke alene detailkritikken, men også de fremførte principielle indvendinger blegner over for Traps myriader af præcise oplysninger. Man ville ønske, at der snart kunne udkomme en sydslesvigsk Trap.

G. Japsen.

Bognyt

Anders Bæksted: Danske indskrifter.

Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger, 1968.
112 sider, ill.

I serien Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger er raden nu kommet til epigrafikken, læren om læsning og tolkning af indskrifter. Forfatteren, afdøde museumsinspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. Anders Bæksted betegner sit arbejde som en eksempelsamling. Det skal ikke betragtes som en egentlig lærebog eller håndbog, men kun som »et beskedent forsøg på at levere en foreløbig indledning til studiet af Danmarks indskrifter«. Sagen er, at dansk epigrafik som videnskabsgren betragtet er et forsømt område. Først ved oprettelsen af Nationalmuseets epigrafiske laboratorium 1959 er der skabt basis for det systematiske arbejde i marken med indsamling af det meget spredte og forskelligartede stof, der er den uomgængelige forudsætning for et egentlig videnskabeligt studium af danske indskrifter.

Bogens indledende kapitel indeholder bl. a. et rids af det epigrafiske studiums historie i Danmark, og der gøres endvidere opmærksom på de meget flydende grænser for begrebet epigrafik. I de følgende tre afsnit gennemgås forskellige grupper af indskrifter i tiden op til ca. 1600 på baggrund af udvalgt dansk materiale. Der er heldigvis illustrationer — ialt 66 bag i bogen — til hjælp for læseren under den ret så detaljerede gennemgang af eksemplerne, og der er et noteapparat med henvisninger til speciallitteraturen efter hvert kapitel. Foruden at give en beskrivende redegørelse diskuterer forfatteren også dateringsproblemer og andre vanskeligheder i forbindelse med tolkning af indskrifterne, f. eks. ved omtalen af blypladerne fra Valdemar den Stores grav i St. Bendts kirke i Ringsted (s. 46 ff.) og Niels Pedersen Gyldenstjernes gravsten sammesteds (s. 69 f.).

Forfatteren har bevidst koncentreret fremstillingen omkring de ældre indskrifter, mens tiden efter 1600 må nøjes med et ganske kort kapitel, inden der sluttes af med nogle praktiske anvisninger til den specielt interesserede.

H.K.T.

Helle Linde og Anker Olsen:

Manuskripter og arkivalier i danske samlinger.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, 1968, 144 s.

Fra Dansk Historisk Fællesforening er der i de senere år fremkommet den ene nyttige håndbog efter den anden, og selv om det hovedsagelig drejer sig om

småbøger, er det samlede resultat dog ganske imponerende. Nu foreligger der en lille oversigt over de danske institutioner, hvori der findes manuskripter og arkivalier, og hvad der findes hvert sted. Det siger sig selv, at en så lille bog som den her omtalte slet ikke kan omtale alt, hvad der findes af utrykt materiale i danske samlinger, men ved at henvise til trykte fortegnelser og ved især at fremhæve sådanne arkivalier, som man ikke umiddelbart skulle vente at finde på det sted, hvor de opbevares, rådes der i stor udstrækning bod på dette. Et stedregister kan lede læseren på rette vej — for Sønderjyllands vedkommende skal man slå op under Slesvig, Slesvig-Holsten og Jylland — men da der naturligvis kun kan henvises til arkivalier, hvis disse er direkte nævnt i teksten, slipper man altså ikke for at tænke selv. Eksempelvis er Nationalmuseets samlinger af arkivalier vedrørende Sønderjylland ikke medtaget i registeret under de nævnte opslagsord, fordi samlingerne omfatter hele landet. Til en foreløbig orientering om, hvor man skal søge arkivalier om et bestemt emne, er bogen imidlertid fortræffelig og vil med stor fordel kunne benyttes af alle, der arbejder med utrykt materiale.

V. P.

Meddelelse om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1961-1965.

Udgivet af Rigsarkivet 1968, 281 s.

I rækken af meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne foreligger nu bindet for femåret 1961-65. Det skal straks siges, at da disse publikationer behandler alt, hvad der er sket inden for arkivvæsenet i den pågældende periode, vil det meste af indholdet ikke kunne undgå at forekomme de fleste arkivbenyttere meget tørt og interesseløst, som f. eks. hvilke arkivarer, der har haft orlov, men så meget desto større grund er der til at fremhæve, at meddelelserne også indeholder oplysninger af værdi for enhver arkivbenytter. Meget interessant er således fortegnelsen over de arkivalier, der i periodens løb er blevet afleveret til arkiverne, og ligeledes vil omtalen af de nye bestemmelser fra 1964 om tilgængeligheden af det i landsarkiverne beroende materiale kunne interessere mange. Af stor værdi er også fortegnelserne over de nye registre, der er blevet udarbejdet i løbet af de fem år. På grund af den store interesse, der vises kirkebøger og personregistre, skal det i denne forbindelse nævnes, at landsarkivet i Åbenrå i den pågældende periode har ladet udarbejde ikke så få nye registre til disse, nemlig for Ensted, Felsted, Møgeltønder, Rise, Rødding og Toftlund sogne. Om landsarkivets byggeplaner er der derimod endnu ikke så meget at læse, men man vil af omtalen af pladsforholdene let kunne forstå, hvorfor en udvidelse er så nødvendig. Det er jo en stadig voksende papirmængde, der hvert år afleveres til arkiverne, selv om de nye journaliseringsplaner, der muliggør, at mindre væsentlige arkivalier kasseres allerede ved embederne, nu er begyndt at virke. Om dette kan man også læse i det foreliggende bind.

V. P.

Specialregistraturer. Matriklerne 1664 og 1688. Ved J. O. Bro-Jørgensen.

Udgivet af Rigsarkivet 1968, 169 s.

En uvurderlig kilde til bl. a. landbrugshistoriske og topografiske studier er de matrikler, der i enevældens første tid blev udarbejdet til brug ved skatteudskrivningen. Især de såkaldte markbøger, der foruden opmålinger af hver eneste ager med angivelse af jordens godhed indeholder en uhyre mængde ellers for længst glemte stednavne, er en guldgrube for historikere, geografer, stednavneforskere og mange andre. Det er derfor kedeligt, at et sådant materiale ikke findes for Sønderjylland i dets helhed, men da enklaverne hørte til kongeriget, og matriklerne derfor findes for disse områder, skal den nyudgivne registratur alligevel nævnes her. Sådan set er registraturen slet ikke ny — det er stort set den samme, som man i maskinskrevet form hidtil har benyttet på Rigsarkivets læsesal — men ved at mangfoldiggøre den har man lettet arbejdet for de mange rundt om i landet, der ikke til daglig kan komme på Rigsarkivet.

V. P.

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, 6. bind.

Udgivet af Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv 1962 ff.

Hidtil udkommet Lieferung 1-9, 726 s.

Udgivelsen af de middelalderlige kilder til Slesvigs og Holstens historie, der påbegyndtes 1886, men måtte standses under den anden verdenskrig, er nu genoptaget, og 6. bind, der skal omfatte årene fra 1376 til 1400, er nået til 1392. Den danske kildeudgave, *Diplomatarium danicum*, som de fleste danske historikere sikkert vil foretrække, fordi der med den sideløbende publikation, *Danmarks riges breve*, foreligger en oversættelse til dansk fra originalsproget (som regel latin eller plattysk), er endnu ikke nået så langt, og desuden indeholder Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden en del kilder, som *Diplomatarium danicum* ikke medtager, nemlig de holstenske, som udgør mere end halvdelen af indholdet. Værket kan derfor være uundværligt for den historiker, der arbejder med Slesvigs og Holstens middelalderhistorie.

V. P.

H. V. Gregersen: Niels Heldvad (Nicolaus Helduaderus) 1564-1634.

Skandia Verlag, Flensborg, 1967, 272 s.

H. V. Gregersens biografi af Nicolaus Helduaderus fra 1957 (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 17) foreligger nu oversat til tysk ved Landgerichtsdirektor i Flensborg, Richard Todsén. Det er glædeligt, at denne levnedsskildring fra Christian IVs tid således er gjort tilgængelig for det større publikum syd for grænsen — men som kulturrepræsentant for en epoke var Niels Heldvad også, som H. V. Gregersen siger i forordet til den tyske udgave, »bereits ein typischer Vertreter gesamtstaatlichen Denkens«.

Tyske læsere vil sikkert værdsætte bl. a. bogens smukke udstyr. Hvad illustrationsmaterialet angår, er der tale om en kraftig forøgelse i forhold til den danske udgave. Rent teknisk kommer billederne desuden langt bedre til deres ret i den nye bog.

H. K. T.

Årbog for Dansk Skolehistorie.

Under denne titel udsender Selskabet for Dansk Skolehistorie en årlig publikation, der bl. a. rummer adskilligt sønderjysk stof. Baggrunden for denne udgivelse er den stigende erkendelse af, at skolens historie er et af forskningen i utilgivelig grad forsømt område. For at bøde på dette forhold oprettedes i 1965 under Danmarks Lærerhøjskole et Institut for Dansk Skolehistorie, ledet af professor Roar Skovmand. Forbilledet var Københavns Universitets Institut for Dansk Kirkehistorie, der blev grundlagt i 1956, og som meget hurtigt blev arnested for studiet af dansk kirkehistorie. I tilknytning til Instituttet for Dansk Skolehistorie stiftedes så i efteråret 1966 Selskabet for Dansk Skolehistorie, der navnlig ved hjælp af sin årbog søger at komme i kontakt med de mange skolehistorisk interesserede personer, der findes ud over landet.

Af Årbog for Dansk Skolehistorie er hidtil udkommet årgangene 1967 og 1968. Man finder i hvert bind skolehistoriske afhandlinger, anmeldelser af skolehistorisk litteratur og en så vidt muligt udtømmende bibliografi over den danske skolehistoriske litteratur (herunder tidsskriftsartikler), som er udkommet i det foregående kalenderår.

Af sønderjysk stof har årbogen for 1967 bragt anmeldelser af Tønder seminarie-stat, af L. S. Ravns bøger om tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63 og om danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre, samt af Favrholdts bog om Haderslev latinskole. Til årbogen for 1968 har L. S. Ravn bidraget med artiklen »Den mest omstridte begivenhed i Nordslesvigs skolehistorie«, der behandler den nu 80 år gamle sprogforordning af 18. 12. 1888.

G. J.

Noter og nyt

Landsarkivet, Åbenrå.

Der er givet grønt lys for udvidelsen af landsarkivet, idet der på finansloven 1968—69 er opført en bevilling på 490.000 kr. til totalprojektering, grundkøb m. v. Bevillingen er første del af en samlet byggebevilling på knap 6 millioner kroner. Et byggeudvalg er dernæst nedsat af kulturministeren med ekspeditionssekretær M. Vilstrup som formand. Udvalgsmedlemmer i øvrigt er rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, København, arkivar H. H. Worsøe, Viborg, og landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå. Sekretær i kulturministeriet, K. Fedder, er udvalgets sekretær. Det første byggeudvalgsmøde afholdtes den 7. juni, og der har senere været afholdt tre møder, hvori det af kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmose, Odense, udformede skitseprojekt er godkendt, således at detailprojektering har kunnet påbegyndes.

Den nye magasinbygning, der kommer til at ligge parallelt med den nuværende, tværs over den gamle Lindbjerg vej, skulle kunne rumme 12.000—13.000 hyldemeter arkivalier, fordelt i 4 etager, hvoraf de to under jorden. Godt halvdelen af de nye magasiner forsynes med compactsureoler. Den nye magasinbygning forbindes med den gamle bygning med to lave forbindelsesfløje, hvorved der skabes en indelukket gårdhave. Umiddelbart ved hovedindgangen, der herefter bliver mod syd, placeres en foredragssal, der får plads til ca. 75 personer, og et mindre mødelokale, der kan rumme ca. 20 personer, og som kan anvendes til studiekredse, styrelses- og udvalgs møder i historiske foreninger m. v. En ny læsesal placeres parallelt med og ind imod den nye magasinbygning ud mod gårdhaven. Der bliver her plads til 25—30 besøgende, og skulle det senere vise sig nødvendigt, kan læsesalen udvides til det dobbelte antal besøgende ved at inddrage et areal, der foreløbig skal rumme håndbiblioteket og tre små studierum, der bl. a. kan benyttes af besøgende, der ønsker at skrive på maskine eller benytte læseapparat. Kontorerne er anbragt på syd- og vestsiden af det nye magasin. Foruden sekretariat og landsarkivarkontor bliver der her tre arkivarkontorer med tilhørende arbejdsrum for det underordnede personale. Der bliver også her indrettet et særligt rum til xeroxkopiering og til pakke- og oplagsrum for en kustode eller arkivbetjent. I den nordlige forbindelsesfløj indrettes modtagelses- og sorteringsrum for arkivalier med direkte tilkørselsmuligheder til en rampe, samt kombineret bogbinder- og konserveringsværksted. I den gamle magasinbygning gennemføres en ombygning, hvorefter Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland får lokaler i stueetagen, hvor endvidere det for nævnte samling og landsarkivet fælles fotografiske atelier får sin plads. I begge ender af den gamle magasinbygning gennemføres ombygninger. Mod syd indbygges en ny

trappe, i stueetagen indrettes garderobe og toiletter, og på 1. sal anbringes kortsamlingen. I nordenden flyttes trappen, og der etableres elevatorforbindelse mellem etagerne. På 1. sal indrettes arkivarkontor og et kontor eller arbejdsrum for underordnet personale. Der regnes med, at byggeriet afsluttes i finansåret 1971-72.

I den sidste år tilkøbte naboejendom har arkivbetjenten fået tjenestebolig, og der har også her kunnet oprettes ca. 170 løbende hyldemeter reoler, så at der er mulighed for at give en lille håndsrækning til et par af de embeder, der lider mest af pladsmangel. I den tidligere tjenestebolig findes nu et arkivarkontor, et arbejdsrum, hvor xeroxkopiering finder sted, et kontor til Historisk Samfund for Sønderjyllands sekretariat og ekspedition, samt en lille frokoststue og et te-køkken. I de tidligere vaske- og viktualierum i kælderen er hovedparten af Historisk Samfunds boglager anbragt.

Vedrørende landsarkivets arbejde skal nævnes, at der i 1967 har været 2350 besøgende på læsesalen mod 2057 i 1966, og at antallet af fremtagne arkivalier til disse har været 15.948 mod 18.646 i 1966. Antallet af indlån fra andre arkiver har været 117 mod 430 i 1966, og tallene for udlån til andre arkiver har været 176 i 1967 mod 473 i 1966. Besøget er altså steget med godt 10 pct., medens antallet af brugte arkivalier har været faldende.

Anbringelsen af ca. 170 løbende hyldemeter reoler i den nye ejendom har som nævnt muliggjort hjemtagning af nogle embedsarkivalier. Fra sognepræsterne (dog ikke fra Sønderborg provsti) er afleveret hovedministerialbøger, der er udskrevne før 1867 og en del andre embedsarkivalier fra tiden før 1920. Skatterådene i Toftlund og Åbenrå har afleveret mandtals- og skattelister m. m., og fra Lånekassen for Sønderjyllands amtsudvalg for Haderslev østeramt er der kommet korrespondance- og lånesager. Et par kommuner har også foretaget mindre afleveringer.

Fra private er der kommet afleveringer bl. a. fra: Arbejdernes Fællesorganisation, Åbenrå (forhandlingsprotokol 1937-57), frk. Cæcilie Fink, Haderslev, (brevveksling mellem brødrene Chresten og H. P. Hanssen, Nørremølle, sidstnævnte købmand i London), Haderslev amtsmuseum (arkivalier fra Grarup præstearkiv og kommunearkiv), provstinde Holdt, Askov (forhandlingsprotokol for kirkeforstanderskabet i Brede 1915-23 samt afd. provst Holdts historiske optegnelser m. v.), lærer Jes M. Holdt, Rugbjerg (bl. a. dagbog for Paul Hansen, Jacobsgård og breve fra pastor Peter Kier), skoleinspektør Jørgen Jakobsen, Broager (protokoller fra Skodsbøl skole), fhv. fabriksinspektør Jessen, Åbenrå (betretninger vedr. teglværksindustrien på Broager), redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå (pastor E. Juhlers optegnelser vedr. embedsmænd og slægter i Åbenrå m. v.), rentier Th. Kaufmann, Bovrup (optegnelser over familien Hissel i Tomboel m. m. fra 1658), gårdejer Paul Krag, Boesgård, Løjt Kirkeby (pastor Juhlers personalhistoriske optegnelser fra Løjt sogn), overlærer Jens Lampe, Åbenrå (breve fra forstanderinde Bertha Hahn til broderen Chr. Clausen i Columbia), redaktør K. E. Larsen, Sønderborg (Sønderjydsk Hjælpesfonds arkiv), fhv. museumssekretær Bodil Lebeck, København (redaktør A. Lebecks notater fra Vælgerforeningens møder 17/12 1918-10/8 1920), frk. Gunder Nissen, Strandelhjørn (skolekrønike fra Hyrup, Bevtoft sogn 1888-1953 og liber daticus fra Bevtoft

skole 1842–87), førstelærer Petersen, Bovrup (skolekrønike fra Bovrup 1880–1920), fhv. stadsskoleinspektør Ravn, Haderslev (anetavle og slægtsbøger for slægten Ravn og Skau), fru Johanne Reese, Grube ü. Neustadt, Holsten (krigsskolekrønike for Hoptrup 1914–18), fru Berthaline Refslund, Bovlund (breve fra mag. art. Marcus Lorenzen, København, til moderen læreren Berthaline L., født Carstensen, Felsted, 1862–1900), gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup (regnskabsbøger fra Forballum 1790–1912 og udskiftningsakt for Døstrup 1768–78 m. v.), fhv. lærerinde Christine Simonsen, Ustrup (Hvad bedstefader fortalte os i »e mørkning« samt breve til købmd. Paul Jørgensen, Haderslev), fru Anne Marie Skau, Nygård (suppl. aflevering til J. N. H. Skrumsagers privatarkiv m. v.), Henning Skov, Skodborg (krigsdagbog og krigsbreve m. v.), gårdejer Jes Sørensen og hustru, Sdr. Sejerslev (regnskabsbog for Hans Nielsen Falck m. fl., Emmerlev 1780–1887), fru Alma Thomsen, Langetved (dag- og regnskabsbog for Hans Jochumsen Physant, Langetved 1856–1907 og dennes manuskript vedr. Langetveds historie), apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder (recept- og regnskabsbøger 1841–1916 for Højer apotek), proprietær Kr. Vyff, Vonsild (bl. a. fra Mørk-Hansens og Chr. J. Wyffs privatarkiver), fru Anna Ølgaard, Åbenrå (dele af redaktør Anders Lebecks privatarkiv).

De modtagne arkivalier fra præsteembederne er ordnede og registrerede, og endvidere er en del af landsarkivets seddelregistraturer blevet renskrevet på maskine. Alfabetiske registre til kirkebøger, henholdsvis personregistre fra Hostrup, Møgeltoender og Rise sogne er renskrevet og kan benyttes på læsesalen.

I juni måned er der installeret xeroxapparat, og de besøgende kan herefter for 70 øre pr. optagelse få kopier af arkivalier, hvorved meget afskrivningsarbejde kan spares.

Stud. mag. Inger Svane, Århus, har vikarieret i arkivarstilling fra 2. januar-15. marts og 1.-31. august. Arkivar H. H. Worsøe har fra 1. juni fået ansættelse ved landsarkivet i Viborg. I hans sted er cand. mag. Viggo Petersen ansat.

P. K. J.

Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland.

Der henvises til formandens beretning på årsmødet (se s. 240). Supplerende kan tilføjes, at styrelsen har godkendt en ny redaktion af udkast til vedtægter, der skal forelægges ministeriet for kulturelle anliggender til godkendelse. Den væsentlige ændring er, at navnet ændres til »Historiske Samlinger for Sønderjylland«. Som ovenfor nævnt under landsarkivets byggeplaner vil der ved ombygning af det nederste magasin i den gamle bygning blive indrettet gode kontor- og arbejdsrum samt magasiner til billed- og båndsamlinger. Foruden et kontor til lederen vil der blive indrettet to kontorer eller arbejdsrum til medarbejderne, ligesom der indrettes et særligt afspilningsrum for lydbånd.

Båndsamlingen er i årets løb vokset til 116 bånd, og der er også ved gaver og køb sket betydelig tilvækst til billedsamlingen, særlig fra Nordals og grænsen ved Kruså. Fotograferingen af gamle gårde og huse i Tønder er fortsat, og siden års-

mødet i maj er billederne fra Hostrup sogn afleveret. I alt har tilvæksten af billeder siden sidste beretning været ca. 1500.

Billedsamlingen er nu også ved at blive kendt udadtil. Der er leveret billeder til illustrering af forskellige publikationer, og der har også kunnet leveres materiale til brug for fjernsynets udsendelser.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Der er ikke sket ændringer i sammensætningen af studieafdelingens tilsynsråd i året 1967-68.

Flensborg Folkeuniversitet har som sædvanlig arbejdet med forelæsninger og studiekredse. Forelæsningerne blev som i tidligere år gennemført i samarbejde med andre foreninger i Flensborg, i Slesvig og på vesteregnet. Da forelæsningerne efter deres karakter af videnskabelig oplysning ikke er beregnet for masser, må tilslutningen kaldes tilfredsstillende. 10 forelæsninger på 3 steder i landsdelen har samlet ialt 311 deltagere.

Der har været gennemført 4 studiekredse i folkeuniversitetets aftenhøjskole med 67 deltagere, nemlig »Danske noveller — fra midten af 50'erne til Benny Andersen«, »Folkelig sang — særlig i hertugdømmet Slesvig« og »Sydslesvig 1920-1950« samt et kursus for lokalhistorikere.

Ligesom forrige år er folderen »Vort tilbud« udsendt i to udgaver: »Efteråret 1967« og »Januar til april 1968«.

Der er i årets løb udgivet 2 bøger. I oktober 1967 udsendtes: »Vores egne Vindver. Udvalgte artikler fra tidsskriftet »Grenzfriedenshefte««. Formålet var at fremme den gode udvikling i grænselandet ved en præsentation af »Grenzfriedenshefte« for danske læsere. Både i kredsen omkring Grenzfriedensbund, i den tyske presse og i den danske offentlighed er bogen blevet vel modtaget og har dermed opfyldt forventningerne i så henseende. Bogen er enestående ved sin særlige karakter. Derudover rummer bogen en række historiske fakta, så at den også har værdi som historisk publikation. I midten af januar 1968 udkom Richard Todsens tyske oversættelse af H. V. Gregersens bog om Niels Heldvad. Tyske anmeldelser var sagkyndige, udførlige og meget velvillige over for den fængslende bog, som fremtræder i en smuk tysk oversættelse. Salget af studieafdelingens bøger er tilfredsstillende.

Udgiverarbejdet samles nu om »Sydslesvigske egne og byer«. Første bind om Nørre og Sønder Gøs herreder er langt fremme. Planen til et bind om Egernefærde, Danske Skov (Jernved) og Svansø er ved at tage form. Der tænkes også på bind om henholdsvis Husum, Kær herred og Stapelholm. Der er også i årets løb arbejdet med en bog om »Flensborg Avis« til udgivelse på bladets 100 års dag i 1969.

Det hører med til studieafdelingens arbejde at fremme dansk forskning i Sydslesvig. I sensommeren 1967 gennemførte Kirkehistorisk Institut i København en undersøgelse, registrering og beskrivelse af kalkmalerier og anden kirkekunst i Sydslesvig. Studieafdelingen hjalp med den praktiske tilrettelæggelse og deltog i indsamlingsarbejdet.

Ved lejlighed har studieafdelingen indsamlet arkivalier og billeder. Særligt skal nævnes, at frøken Wildau har skænket et fotoalbum med billeder af danske borgere i Flensborg 1884, særlig fra kredsen omkring Gustav Johannsen. En del af billederne er blevet offentliggjort i »Flensborg Avis«.

Fra august 1967 til 31. marts 1968 har cand. oecon. Friedrich Goldberg gjort tjeneste i studieafdelingen som stipendiat. Han har særlig studeret »Flensborg Avis« oplag og økonomiske struktur fra begyndelsen og frem til 1928.

Samarbejdet med »Flensborg Avis« om anmeldelse af vigtige bøger, som kaster lys over samfundsudviklingen i Sønderjylland og i Tyskland, er blevet fortsat.

T. Glahn.

Haderslev Amts Museum.

Museets udgravningssæson begyndte med en undersøgelse af et areal ved Dover, hvor museet fra ældre tid fra gården Marienlysts jorder havde nogle særlig interessante fund fra jordfæstegrave fra ældre romertid og desuden nogle sjældne småfund fra yngre jernalder, herunder et par ægyptiske amatystperler. Gårdens ejer, Aage Sørensen, fortalte desuden, at man af og til stødte på sten og gjorde fund på disse marker.

Da der nu var planer om, at der skulle graves sand på den ene af markerne, benyttede museet sig af lejligheden til at undersøge et areal af dette findested, der er højt beliggende med en meget smuk udsigt over Kongeådalene. Der blev ved undersøgelsen fremdraget syv urner og to jordfæstegrave fra ca. 100 år e. Kr. Af de to grave var den ene et stort kammer bygget i jorden med sider af lodrette planker. Af større interesse for en fortsættelse af gravningen er nok den iagttagelse, der blev gjort i jorden over graven. Det sås, at stedet havde været benyttet senere, vistnok til begravelse af anden art. Der blev også der gjort fund af småting som perler o.l., og selv om de ikke er så interessante, som dem museet havde i forvejen, betyder det dog, at stedet er interessant nok til at forlange en omhyggelig undersøgelse.

Et vejanlæg i forbindelse med den kommende motorvej nødvendiggjorde undersøgelse af tre overpløjede gravhøje på Bov mark ved Frøslev. Den ene høj gav en smuk grav fra yngre bronzealder og den anden et par sjældne ornamenterede lerkar fra yngre stenalder, og den tredje tiltrak sig opmærksomheden ved nogle indtil fire meter brede stenkredse omkring højen. Hvad disse anlæg, der hver for sig har kostet et stort arbejde, har været brugt til, véd vi ikke, men vi får flere og flere vidnesbyrd om, at oldtidens gravhøje var steder, hvor visse ceremonier til stadighed foregik.

Der blev mindre tid til Olmersdiget end planlagt, og mod forventning dukkede der ved denne gravning lige vest for hærvejen ved Petersborg nye problemer op. Ved de foregående gravninger havde anlægget bestået af to eller tre palisader og i få meters afstand derfra en dyb grav. Men her var palisaderne nogle steder bygget anderledes, end vi ellers havde set, med en lav vold imellem, og disse lå nogle steder fra 15-21 meter fra palisaderne. Det er svært at se det forsvarsteknisk fornuftige i at lave det sådan, og det bliver nødvendigt ved en

undersøgelse næste år og ved en ændret udgravningsmetode at forsøge at løse disse problemer.

Undersøgelsen af en mindre overpløjet gravhøj ved Vedsted skal afslutte dette års udgravningsarbejde.

Af museets erhvervelser må nævnes en smuk flødekande af sølv. Trods det, at den er forsynet med mestermærke for sølvsmed Johan Wilhelm Nissen, der arbejdede omkring 1850, må den være ældre og er antagelig fremstillet af Claus Otzen, der var en af Haderslevs førende sølvsmede før og omkring 1800. Det senere sølvstempel stammer vel fra en reparation.

Af museets udstillingsvirksomhed skal nævnes den af Viborg museum arrangerede udstilling »Det ældste landbrug«, en udstilling, der desværre af pladshensyn overvejende kom til at omfatte planchematerialet.

I juli åbnedes i anledning af folkedansernes landsstævne i Haderslev en udstilling af museets dragtsamling, og som det er sket tidligere, arrangerede folkedanserne en opvisning af danse på arealet ved frilandsmuseet.

Museets egne malerier har været udlånt til udstillinger i Jels og Skrydstrup, og i forbindelse med kulturugen arrangeredes en udstilling af stedlige oldtidsfund på Vojens bibliotek. Museets nye let transportable udstillingsmontrer kom her for første gang i brug.

Af kunstudstillinger vistes den irske kunstner H. Duncan i oktober — det var første gang, der præsenteredes en udenlandsk kunstner på museet. P. O. Hansen, Odense, udstillede 16 arbejder i november, og sæsonen sluttede med en udstilling af arbejder af Allan Schmidt.

H. N.

Åbenrå Museum.

Museet har i kalenderåret 1967—68 nået et besøgstal på 7890 gæster. Udstillingen af de nationale foreningers gave til tronfølgerens bryllup, et spejl fremstillet af kunstneren Peter Moos, kan skrive sig for næsten 1000 af disse.

Af udstillinger har museet selv haft følgende:

18/1—26/2 1967 udstilling af fotografier af stenmesteren Horders arbejder.

Juni 1967 den ovennævnte udstilling af gave til tronfølgeren. Ved samme lejlighed blev der udstillet gamle brudekjoler og andre dragter.

Ved juletid havde museet ved hjælp af børnehaveseminarieelever lavet juletræspynt, som det brugtes i vore oldeforældres tid, og havde tændt juletræet hver eftermiddag fra den 17. december til den 31. december 1967. Der blev serveret pebernødder til børnene og danset om juletræet.

Til Åbenrå kunstforening havde museet stillet sin billedsal til rådighed for en udstilling af J. F. Willumsens grafik fra den 11. til den 19. marts 1967. En retrospektiv udstilling af Svend Dalsgaards arbejder fandt sted fra den 31. marts til den 2. april 1967. Den 2. til 17. september 1967 vistes fotografier af Gerard Franceschi, den 23. september til 8. oktober 1967 udstillede Herman Stilling og Gert Nielsen malerier, collager og skulpturer, den 8. til 15. november 1967 Statens museum for kunst malerier af 16 forskellige danske kunstnere og endelig den 1. til 5. december 1967 Egil Jacobsen og Edgar Funch malerier og skulpturer.

Af større ny erhvervelser har museet fået en sølvsukkerskål, fremstillet af Åbenrå-guldsmeden Thomas Jensen, inskription 1806, et sølvbæger af Åbenrå-guldsmeden Johannes Schwensen, borgerskab 1743. Ved Ny Carlsbergfondets hjælp lykkedes det at få en pragtfuld kommode med spejl, fremstillet ca. 1780 af Åbenrå-snedkeren Lorenz Nielsen.

Af mange gaver kan nævnes en sofa, der har tilhørt fhv. skibsagent Jørgen Bruhn og senere fhv. minister H. P. Hanssen, en salmebog med sølvspænde af Åbenrå-guldsmeden A. Breundle og et skibsbillede af barken »Catharina« af Åbenrå, malet af Åbenrå-maleren R. Clausen.

Til kunstaftelingen har man købt Herm. Stilling »Den grønne trold,« Lars Åkirke »Den røde solpagode« og P. A. Linnet »Portræt«. Desuden har man købt et maleri af Åbenrå-maleren Jes Jessen, portræt af rektor og cantor Berthold Augustiny, født 1709, død 1789, malet efter hans død i 1805, og en gouache og en collage af Franziska Clausen.

Til søfartsafdelingen har man desuden købt et morsomt billede af kolonien Umanak fra 1796.

I den etnografiske samling har man fået forbedrede lysforhold i de forskellige montrer, hvilket er en stor forbedring.

H. J.

Museet på Sønderborg Slot.

Atter i år har arbejdet på museet været præget af den fremadskridende restaurering af Sønderborg slot. For første gang siden 1964 har museet nu, i de første måneder af 1968, overtaget færdige lokaler, ganske vist ikke til udstillinger, men for museets daglige arbejde så væsentlige lokaler som kontor og arkiv. Hertil kom så i sommer det nye billetsalgslokale med indgang i porten. Det vil sige, at østfløjens stueetage er overtaget og i brug af museet, og det har betydet en stor forbedring og lettelse i det daglige arbejde. Samtidig har overflytning og nyordning af arkiv og bibliotek i høj grad lagt beslag på museets arbejdskraft hele året, og endnu er der en del arbejde tilbage, før specielt arkivet er færdigordnet. Også østfløjens loft er overtaget af museet. Her er dels bogmagasin og reoler til de dele af biblioteket, der ikke er plads til i kontorerne, dels billedmagasin, hvor hele kunstaftelingen i øjeblikket er anbragt.

Selvom billetsalget nu igen sker i forbindelse med porten, og selvom stilladserne på østfløjen er væk, er besøget af turister ikke forbedret, tværtimod er årets besøg atter lidt lavere end året forud. Skolebørnsbesøget har vist en svag stigning og nærmer sig de 25.000, mens besøget i skoleferien og antallet af selskabsrejser er faldende. Det er nu tredje år, der kan noteres nedgang, og det kan ikke ventes, at det bliver bedre næste år, da museet får det mindste udstillingsareal, det overhovedet vil få under hele restaureringen.

Mens besøget således viser nedgang, er der heldigvis ingen svækkelse i den lokale interesse for museet. Antallet af gaver er nogenlunde uændret, og mængden af forespørgsler er fortsat stigende og lægger stadig større beslag på kontoret. Blandt gaverne kan nævnes en del genstande til krigsmindesamlingerne, især første og anden verdenskrigs, en del billeder af lokalhistorisk interesse og en del

tekstiler og dragtdele. Fra et par alsiske fundsteder er indkommet forskellige oldsager, dels stenredskaber, dels potteskår fra jernalderen. I forbindelse hermed har museet opmålt og fotograferet et par af fundstederne.

Ved køb er erhvervet en malet kiste med jernbeslag, en beiderwandpude, en samling danske jubilæumsmønter og nogle gamle papirer og bøger. Til kunsta-fdelingen er som testamentarisk gave modtaget et maleri af C. A. Jensen og som gave fra Ny Carlsbergfondet et maleri af Johs. Carstensen. Kunstafdelingen har desuden købt en skulptur af Nicolaus Wehding, et maleri af K. Raaschou-Nielsen, tre grafiske blade af Sv. Havsteen Mikkelsen og en tegning af K. Heltoft.

Konserveringsarbejdet er stadig meget omfattende og en af de store poster på regnskabet. Alle seks kanoner, der tidligere stod i slotsgården, er for tiden under en hårdt tiltrængt restaurering, bl. a. med delvis fornyelse af alle hjul. Skovbystuen er også skilt ad, og de gamle farver er fundet frem, så den til sin tid kan opstilles i de originale farver. Desuden er nogle kirkefigurer og et par malerier samt den indkøbte kiste blevet konserveret.

Registreringen af ældre bygninger på Als er fortsat med to studenter. Dette arbejde bekostes fortsat af Statens Videnskabsfond, og museets fotosamling er derved blevet stærkt forøget. Også nyregistreringen og omordningen af oldsagskartoteket på museet er blevet fortsat. Museumsinspektøren har som sædvanlig deltaget i museumsforeningens og kunstmuseumsforeningens årsmøder, i møder for landsdelsmuseums ledere og i de fælles nordslesvigske samarbejds møder, og endelig i ICOM-kongressen 1968 i Köln og München.

J. S.

Tønder Museum.

Trods et lidt dalende besøgstal i 1967—68 (i forhold til rekordåret forud) har året været gunstigt, og interessen for museet synes stadig i vækst, så meget, at museets helt utilfredsstillende pladsforhold og manglende muligheder for at føre en udadvendt udstillingsvirksomhed virker bestandig mere generende, og det er overmåde tilfredsstillende, at Tønder byråd og Tønder amtsråd så positivt går ind for gennemførelsen af museets efterhånden færdigudarbejdede byggeplaner. Som meddelt i forrige beretning var der dengang fra byen og amtet bevilget 1.000.000 kr. til formålet, hvortil kom et rente- og afdragsfrit lån fra staten på 667.000 kr., og det var tænkt, at man fra andre sider skulle skaffe restsummen på 333.000 kr.

Fra Ny Carlsbergfondet modtog man et tilskud på 25.000 kr., som er anvendt til bl. a. jordbundsundersøgelser og ingeniørberegninger, og de tre københavnske hovedbanker har givet tilsagn om ialt 30.000 kr. tilsammen. Men videre har man endnu ikke kunnet komme, og derfor var det af stor værdi, at ministeriet godkendte, at man ville kunne opnå byggetilladelse, hvis man kunne få tilvejebragt en kommunegaranti for det manglende beløb, og dette er opnået i indeværende sommer takket være de to råds velvilje. Det vil altså sige, at byggeriet må kunne påbegyndes i meget nær fremtid, men om det kan stå færdigt i 50-året for genforeningen, er jo nok tvivlsomt.

De usikre forhold med hensyn til den kommunale struktur i landsdelen og det, at der i loven om kunstmuseer i provinsen ikke endnu er indført begrebet landsdelsmuseer, vanskeliggør begribeligvis hele museumsbestyrelsens planlægningsarbejde, og man har endnu ikke haft betingelser for at præcisere det nye museums funktion som kunstmuseum. Det synes af de mange drøftelser med kommunalpolitikere og museumsfolk i landsdelen, at man går ind for en koncentration, sådan at forstå, at hovedmuseet for kunst i Sønderjylland placeres i Tønder museums nybygning, men nogen form for endelige aftaler foreligger ikke byerne og amterne imellem, ligesom den eventuelle kunstpolitiske linje, der skal føres i det nye museum, ikke er fastlagt. Nogen ændring i Tønder museums kulturhistoriske afdeling vil byggeriet ikke medføre udover, at de lokaler, der i dag anvendes til kunstsamlingen, frigøres, og at der bliver indrettet rummelige administrationslokaler og magasiner også for denne afdeling.

Vilkårene for nyanskaffelser skærpes år for år. Inflationskurven gik endnu en tak i vejret ved den nylig afholdte auktion på Borreby, hvor museet dyrt erhvervede et par barokstole, angiveligt købt i Tønder, og en tabatiere af Anders Jørgensen Maler i Skærbæk. En fra Visby Hedegård (og dermed muligvis fra Trøjborg) stammende, noget ombygget renæssancekiste (o.1600), supplerer museets betydelige afdeling af træskærerarbejder fra Vestslesvig; den er købt privat, og af kisterne fra Borreby — som også havde været af interesse for os — havde museet ingen mulighed for at erhverve noget. En glødsaks af A. C. Boetewadt fra tiden o. 1790, et fint rokokoarbejde, kunne ved et lykkeligt tilfælde erhverves i Tønder, mens hovedvandsæg af Nicolay Hansen, P. G. S. Hiller og Peter Chr. Jost og spiseskeer af Martin Petersen Hommelhoff er købt udenbys. Men priserne er stadig stigende og indkøbsmulighederne tilsvarende begrænsede.

Til kunstsamlingen er erhvervet et portræt af museets mangeårige formand, overlæge Jens Hein, udført af maleren S. Joensen-Mikines. Ved en sammenkomst i museet den 9. marts 1968 fik museumsbestyrelsen portrættet, der blev udført i februar, overdraget af kunstneren.

Nye udkast til love for kulturhistoriske og for kunstmuseer foreligger; de skal til behandling i den kommende folketingsamling. De forventes at bringe nogen forbedring i tilskuddene fra staten, men næppe mere end hvad inflationen hidtil har taget.

Samarbejdet med nabomuseerne må atter fremhæves som forbilledligt. Ikke alene som det kommer til udtryk i Nordslesvigs museumsråd, men i det daglige arbejde, ligesom også kontakten med nabomuseerne mod syd er i orden.

S. S.

Restaureringen af Sønderborg Slot.

Restaureringsarbejderne er fortsat efter planerne. Østfløjen er færdiggjort. Museet har derefter fuldstændig rømmet sydfløjen, og restaureringsarbejderne har koncentreret sig om nord- og sydfløj. Tagene over begge fløje er fornyet, loftsrummene har fået betongulve, dels til stabilisering, dels til brandsikring, og facaderne har fået indsat vinduer efter forbilledet fra 1720. Mod forventning viste det sig muligt i store dele af begge fløje, at de gamle bjælker, der danner

etageadskillelserne, kunne bevares, bortset fra hjørnerne, der vel altid har været et tætningsmæssigt svagt punkt. Det betyder, at alle museumsrummene vil få bjælkeloft. Det er meget smukt, og forhåbentligt viser det sig, at det også kan lade sig gøre i vestfløjen.

Foruden facade- og tagarbejder er en række yngre skillevægge fjernet, så rummene får den størrelse, de fik ved v. Platens ombygning i 1720. I sydfløjen, som v. Platen havde tænkt som fyrstebolig, viste det sig, at de oprindelige dørsmige var bevarede i så mange tilfælde, at man ikke blot kan placere alle fløjens døre på det korrekte sted, men også gengive dem nøjagtig deres gamle størrelse og udseende. Hele fløjens barokopdeling bliver således genskabt, hvilket er en stor gevinst. I nordfløjen er man som vedtaget gået bag om barokinddelingen for at genskabe den store dansesal på anden sal samt dens to forgemakker, og selvom der endnu mangler en del af det indvendige arbejde, er det klart, at det bliver en meget smuk løsning med tre store, fornemme lokaler, der både for landsdelen til repræsentative formål og for museet til en »slotsafdeling« vil være en gevinst. I foredragssalen på 1. sal er det lykkedes at bevare bjælkerne, vel nok slottets ældste bjælker, sandsynligvis fra ca. 1560. Også af dette rum må man til sin tid vente sig meget.

Restaureringen fortsætter også i indeværende år planmæssigt, foreløbigt især i sydfløjen, fra foråret også i vestfløjen. Denne skal dog først rømmes af museet, og nye midlertidige udstillinger skal indrettes i lokalerne i sydfløjens stueetage, samtidig med at museet overtager lofterne over både nord- og sydfløj til magasinering — den mest omfattende magasinering under hele restaureringen. Til gengæld tænkes alle tage og facader helt færdige til 1970, og samtidig skulle museet gå i gang med den endelige nyordning i enkelte lokaler.

J. S.

Den store egnsvandring

fandt i år sted den 1. september, som sædvanlig, når man ikke forsøger at lægge ruten uden for Sønderjylland eller Holsten, med god tilslutning — omkring 275 deltagere. Gelting slot, der ellers ikke er alment tilgængeligt, var det første mål. Ejeren, baron von Hobe, bød velkommen, og godsejer, dr. Henning von Rumohr redegjorde for slottets både ydre og indre seværdigheder. På »Strandhotellet« i Kappel blev den traditionelle fælles middag nydt — eller i hvert fald fortæret. Dr. von Rumohr holdt her foredrag om Angels godser. Indtrykket fra Gelting blev bekræftet og af naturlige grunde yderligere forstærket, da han viste os sin egen gård, Drølt. Han var en inspirerende taler med en sjælden viden som baggrund og med en fin pædagogisk sans for at finde balancen mellem stofområde og stofmeddelelse.

Museumsinspektør H. Neumann gjorde i Torsbjerg mose ved Sdr. Brarup kyndigt og interessevækkende rede for omstændighederne ved fundstedet. I det sidste mål for turen, den monumentale kvaderstenskirke i Sørup, var det bibliotekslektor Poul Kürstein, som øste ud af sine rige erfaringer.

Som der snart er tradition for, begunstigede vejret udflugten, men for arrangementerne er det et ubehageligt hverv hvert år at måtte afvise et stort antal til-



*Fra besøget på godset Drølt, som blev forevist af ejeren, forfatteren, godsejer, dr. von Rumohr. Godset er beliggende kun få km fra Kappel.
(Foto: »Vestkysten«).*

meldte, ofte meget interesserede medlemmer, så spørgsmålet om en anden organisationsform for egnsvandringene, der kan gøre det muligt at få alle interesserede med, er blevet yderligere aktualiseret.

C. St.

Jens Engbergs anmeldelse af »British Mediation«.

Uden i øvrigt at ville indlade mig i polemik med Jens Engbergs recension i »Sønderjyske Årbøger«, 2. halv., 1967, s. 291 ff., af mit arbejde »British Mediation in the Danish-German Conflict 1848-1850«, forekommer det mig dog rigtigst at gøre opmærksom på i hvert fald et par flagrante urigtigheder i denne.

S. 292 hedder det: »Dr. H. kunne også have inddraget den engelske gesandt i København, Sir Henry Wynn's privatarkiv, der nu er i Aberystwyth i Wales«. Udtalelsen kan næppe forstås anderledes, end at dette har jeg ikke gjort. En mere opmærksom læser ville imidlertid have set, at jeg netop flere steder citerer Wynn's privatarkiv (se således bd. II, s. 37, note 2, og s. 130, note 5).

S. 296 citerer J. E. et »privat brev« fra »september 1848« fra Palmerston til Wynn (»Dette brev er i Wynn's arkiv i Aberystwyth«), som han åbenbart tillægger særlig betydning, og som han altså mener savnes hos mig. J. E. anfører ingen dato, men brevet må sikkert være det hos mig bd. I, s. 218, udførligt refererede brev af 19. sept., som ganske rigtigt findes i Wynn's privatarkiv, men desuden er indført i Foreign Office's korrespondance. J. E. må have overset dette.

S. 297 hævder J. E. bl. a., at man i mit værk »intet« får at vide om Frankrigs holdning. Udtalelsen har forbavset mig så meget mere, som jeg i bd. II, s. 10, udtrykkelig gør opmærksom på min benyttelse af det franske udenrigsministeriums arkiv i Paris (uomtalt af J. E.); en lidt mere grundig læser kan umuligt undgå at lægge mærke til de talrige citater herfra i min bog.

Holger Hjelholt.

Vedrørende »Uddrag af dagbogsblade fra Tønder under den tyske besættelse«, af Morten Bredsdorff.

I anledning af en række henvendelser vedrørende ovennævnte udgivelse i denne årgangs 1. halvbind holdtes 11. september 1968 i Tønder et møde mellem repræsentanter for modstandsbevægelsen og årbøgernes redaktionssekretær. Drøftelserne resulterede i, at redaktionssekretæren 24. september 1968 sendte følgende brev:

»Hr. seminarirektor Morten Bredsdorff,
Vordingborg Statsseminarium,
Vordingborg.

På et møde med modstandsbevægelsens repræsentanter i Tønder den 11. september 1968, hvor Deres »Uddrag af dagbogsblade fra Tønder under den tyske besættelse« var til drøftelse, anmodede man mig om at bede Dem om en note til side 54 3.-4. sidste linje: »hvis leder i Tønder mærkværdigvis er en person, hvem ingen nogensinde har taget alvorligt«.

Da det er diskuteret meget, hvem der er tænkt på, vil man finde det af interesse, om De er i stand til at oplyse, hvem De tænkte på, da dagbogen blev skrevet.

Med venlig hilsen
Knud Fanø.

Den 26. september 1968 svarede seminarirektor Bredsdorff med følgende brev:

»Tak for Deres brev af 24. d. m.

Jeg har siden mine gamle dagbogsblade fremkom i Sønderjyske Årbøger, I, 1968, modtaget en strøm af venlige, interesserede og taknemlige breve, såvel fra gamle venner i Tønder som fra talrige mennesker landet over, der som én skrev, finder det såre interessant at se, hvordan hverdagen forløb for det store flertal af danskere, som ganske uheroisk passede deres daglige arbejde så godt, det lod sig gøre.

Mange har givet udtryk for den følelse, at det hele jo er »så forfærdelig længe siden« — og den deler jeg selv.

Hvem den på side 54 omtalte person skulle være, er det mig aldeles umuligt at erindre, hvorfor jeg da heller ikke har kunnet anføre nogen note herom. Ytringen faldt, som det fremgår af sammenhængen, i en samtale med pastor N. P. Nielsen, Højer, min gode ven. Hvem af os der har fremsat den, erindrer jeg heller ikke, og det er vel næppe sandsynligt, at han, der nu bor i Sønderborg, skulle kunne huske, hvad vi talte om for 23 år siden.

Man burde måske minde folk om, at dagbogsblade er »øjebliksbilleder«, nedskrevet umiddelbart efter oplevelsen, stor eller lille, og uden tanke på at få mere med, end sindet i øjeblikket er fyldt af. Derpå beror alene sådanne blades værdi, de kan — om der ellers er noget ved dem — give stemningen, som den var dengang, i en enkelt persons sind. Meget kunne man bagefter ønske sagt eller gjort anderledes og klogere. Men offentliggør man dagbogsblade, bør de være aldeles uretouchede — som mine da også er —. Til gengæld vil fjerne enkeltheder, som f. eks. den her omspurgte, helt fortone sig i glemselen. Og jeg er altså ude af

stand til at erindre, hvem man dengang måtte have tænkt på. Det er pastor N. P. Nielsen formodentlig også.

Men som sagt, jeg har gennem breve haft megen glæde af de gamle, gulnede blade fra et kvart århundrede siden.

Med venlig hilsen
Deres Morten Bredsdorff.*

Seminarirektor Bredsdorffs svar var altså indløbet, før nedenstående skriftlige henvendelse fra Tønder kom redaktionen i hænde. Den bringes her af hensyn til de konkrete oplysninger, den rummer.

»Tønder i oktober 1968.

I sine »Dagbogsblade fra Tønder under den tyske besættelse«, Sønderjyske Årbøger, 1. halvbind, 1968, skriver seminarirektor Morten Bredsdorff under den 7. maj 1945 flg.:

»Om eftermiddagen samtale med pastor Nielsen, Højer, om de noget usikre forfatningsmæssige forhold under det noget diktatoriske frihedsråd, hvis leder i Tønder mærkværdigvis er en person, hvem ingen nogensinde har taget alvorligt, næsten ingen sønderjyder med, i det hele taget en ganske tilfældig gruppe forekommer det os.«

Redaktionen anmodes om i anledning af ovenstående citat at foranledige, at seminarirektor Bredsdorff meddeler navnet på den person, han har tænkt på.

Til oplysning kan det meddeles, at modstandsbevægelsen i Tønder bestod af to sideordnede organisationer — begge oprettet af Danmarks Frihedsråd længe før kapitulationen, og som 7. maj 1945 var:

1. Den militære byledelse — leder bankbogholder H. Munch-Knudsen.
2. Frihedsrådets lokalkomité.

Denne havde følgende sammensætning:

Bogtrykker Th. Laursen (formand) afgået ved døden 1950, tandlæge K. V. Jensen, lærerinde ved statsseminariet frk. Inger Enemark, lærer ved statsseminariet Poul Larsen, afgået ved døden 1966, adjunkt ved Tønder Statsskole Otto Høyer, kontorbestyrer for Dansk Arbejdsmands Forbund Siegfried Larsen, tømremester C. Bredahl, afgået ved døden 1954, formand for Fællesorganisationen Sundbæk Johannsen og pastor Niels Søe, Visby.

Deltagerne i disse to organisationer er nævnt med deres daværende stilling.

Desuden var Munch-Knudsen som militær byleder tilforordnet Frihedsrådets lokalkomité.

Henvendelsen var underskrevet af:

Otto Høyer, lektor, E. Bøving, politimester, K. V. Jensen, tandlæge, H. Munch-Knudsen, fhv. bankdirektør, Eugen Ibsen, kontorchef, E. Dahl, skolelæge, Svend Aage Laursen, bogtrykker, Hans Hansen, pedel, Inger Enemark, fhv. seminarielektor, Sig. Schoubye, kst. seminarirektor, der havde ønsket følgende tilføjelse:

»Ovenanførte repræsentanter for modstandsbevægelsen i Tønder, som har drøftet den omstridte passage i daværende forstander Bredsdorffs dagbogsnotitser med mig, der i hine dage oplevede de af B. skildrede begivenheder på nærmeste hold

og i det store og hele delte B.s opfattelse af situationen, har ønsket, at jeg står som medunderskriver på anmodningen til ham om ved navn at nævne den person, han hentyder til. Jeg gør det gerne, fordi jeg finder, at B., når han nu har anset sine iagttagelser og betragtninger fra 1945 for egnede til offentliggørelse, skylder eftertiden, at den dunkle hentydning ikke giver anledning til fremtidige fejlforklaringer.

Tønder, den 3. oktober 1968.

Sig. Schoubye.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Amtsgeneralforsamlingen blev i år holdt i Skodborg forsamlingshus den 19. juni om aftenen. Det stedlige hjemstavnsudvalg havde arrangeret en sognevanndring under ledelse af lærer Hermansen og Kr. Hanssen. Først så vi Dresvold og kørte derefter over Kongeåen ved Knagemøllen, gjorde et kort ophold ved Skodborghus og endte på Højvang, hvor Kr. Hanssen fortalte om Bejstrup og viste mange smukke oldsager fra marken omkring gården.

I forsamlingshuset fortalte lærer Hermansen om hjemstavnsudvalgets arbejde, ligesom der var opstillet en billedsamling fra Skodborg sogn. Ved generalforsamlingen blev der udtalt mindeord over Simeon Sørensen, Hajstrup, som var medlem af amtsudvalget.

Sommerudflugten blev afholdt søndag den 11. august. Vi startede fra Toftlund og kørte over Brede, forbi Wulffs smukke gård til Abterp, hvor museumsinspektør Neumann fortalte om udgravningen af de mægtige langdysser. Vi kørte så over Mjolden til Skærbæk, hvor der ved kaffebordet blev fortalt om den tragiske drukneulykke på Brede å i 1912 og om bomhuset mellem Skærbæk og Brøns. Så kørte vi til Hviding, hvor pastor Frandsen viste os den meget smukke kirke og fortalte om dens spændende historie. Sidste station var udgravningerne ved Dover, som museumsinspektør Neumann netop havde afsluttet. Aftenvandringen i Skodborg havde samlet 75, men sommerudflugten kun 50 deltagere.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Åbenrå amtskreds havde fremrykket sin årlige generalforsamling til den 6. marts 1968 på restaurant »Viking«. Grunden til, at man holdt den så tidligt, var, at man fra Dansk Kultursamfund havde modtaget et tilskud til et foredrag af magister Iørn Piø, som kunne komme denne dato. Når der var stuvende fuldt til generalforsamlingen, skyldtes det nok, at man også havde formået to unge amatørfilmfotografer, Preben Jakobsen og K. Høyer, til at vise deres meget smukke film, »Havnen«, der viser optagelser fra Åbenrå havn. Magister Piø talte om emnet »Hvad er folkeminder«. Årets udflugt var atter henlagt til den 16. juni, altså før ferien, af hensyn til den store udflugt i september. Turen gik denne gang til Smøl vold, Egersundbroen, der skulle indvies nogle dage senere, og til sidst Vester Sottrup kirke. På Smøl vold fortalte forretningsfører Korse,

Broager, interessant om voldanlægget og dets omgivelser. I færgeskroen ventede et fortrinligt kaffebord, og efter en spadseretur ved broen kørte man til Vester Sottrup kirke, hvor man i den stærke varme nød det svale kirkerum og påhørte en glimrende redegørelse for kirken og dens inventar af pastor Laur. Nielsen, Vester Sottrup. Pastor Urban Schrøder holdt derefter et foredrag om den herrnhutiske indflydelse i Vester Sottrup sogn. Dette foredrag var så interessant og gennemarbejdet, at man måtte beklage, at der ikke var mange flere deltagere til turen. Der var ca. 40. Den 22. oktober afholdt man i Bovrup en hjemstavns-aften med foredrag og lysbilleder.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Amtskredsen afholdt den 1. april foredragsmøde på »Sønderborghus«. Gårdejer Olav Bonefeld, V. Snogbæk, talte for en interesseret forsamling om emnet »Gamle mønter og medaljer og deres betydning i hjemstavnshistorien«. Efter foredraget besvarede taleren en række spørgsmål og fremviste fra sin private samling en række mønter og medaljer.

Næste møde holdtes den 21. maj. Efter en rundtur i Nordborg slots park samledes man i efterskolens foredragssal, hvor forstander Boye Andersen fortalte om slottets omskiftelige historie og fremviste en række fund, der var gjort under udgravninger til byggearbejder. Den ordinære generalforsamling afholdtes derefter på »Nørherredhus«. Genvalgt til bestyrelsen blev gårdejer Olav Bonefeld, V. Snogbæk, og gårdejer Jacob Jørgensen, Brandsbøl.

Under en drøftelse af amtskredsens aktiviteter var der almindelig enighed om ikke at udvide mødearrangementerne i antal, men evt. inddrage andre egne af landsdelen — herunder specielt museerne — som mål for amtskredsens udflugter. Som afslutning på mødet vistes den fortrinlige nye Danfoss-film.

G. R.

Tønder amtskreds.

Den 23. november 1967 indbød amtskredsen i samarbejde med aftenhøjskolen i Emmerlev sine medlemmer til møde, hvor seminarieadjunkt Meesenburg, Tønder, fortalte om »Tønderegnens tilblivelse«.

Den 4. april holdtes årsmøde og generalforsamling i Tønder. Formanden redegjorde i sin beretning bl. a. for fotograferingen af gamle gårde og huse i Tønder amt.

Ved valgene valgtes kommunesekretær Viggo Gregersen, Møgeltønder, til medlem af styrelsen i stedet for lærer P. Lagoni, Sofiedal, der ønskede at udtræde. Førstelærer Leick, Lydersholm, holdt lysbilledforedrag om »Historiske minder i Tønder amt«. Ca. 70 medlemmer deltog i årsmødet.

Egnsvandringen fandt sted den 8. juni. Mødested var Hviding kirke, hvor pastor Frandsen fortalte om den gamle kirke gennem tiderne og gav træk af egnens historie. Gennem Vester Vedsted med de mange smukke, gamle gårde kørte man til Mandøvejen, og turen, der havde samlet 50 deltagere, sluttede i Sct. Catharinæ kirke i Ribe.

C. S.

Sydslesvigsk amtskreds.

Torsdag den 30. november 1967 holdtes månedsmøde i det ny mødelokale på Lolfod 69 i Slesvig i samarbejde med Folkeuniversitetet og Gottorp Amts Lærerkreds. Museumsinspektør, dr. phil. Olaf Olsen talte om »Hedenskab og kristendom i vikingetidens Danmark«. Det blev i alle måder en vellykket aften.

Fredag den 22. marts 1968 holdt amtskredsen generalforsamling på Det danske Centralbibliotek i Flensborg med professor Troels Fink som mødeleder. Årsberetning og regnskab blev godkendt. Skoleleder F. Dinsen-Hansen og bibliotekslektor Poul Kürstein blev genvalgt, medens pastor Paul Tappe, Læk, blev nyvalgt til bestyrelsen. Efter kaffebordet talte museumsinspektør, dr. phil. Olaf Olsen om »Hedenskab og kristendom i vikingetidens Danmark«. Det vellykkede og godt besøgte møde, som var arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet, sluttede med en aftensang.

Det er et af tidens tegn, at alt skal kritiseres, og vi mennesker har så let ved at se det negative. For at vise en anden side af vor tilværelse har vi fra amtskredsens side i samarbejde med »Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte« rettet en tak til de borgere og institutioner i Flensborg, der har værnet om deres bygninger. Den fælles tak blev offentliggjort i »Flensborg Avis,« »Südsleswigsche Heimatzeitung« og »Flensburger Tageblatt« den 13. februar 1968.

Ligeledes i samarbejde med »Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte« har vi været med til et månedsmøde i mødelokalet »Neue Harmonie«, hvor skoleleder Daetz havde arrangeret en udstilling om Kobbermøllen, og hvor han talte om Kobbermøllens historie.

Torsdag den 20. juni 1968 havde vi indbudt til aftenvandring i Hatlund i det smukke Angelland. Med godt 60 deltagere tog vi fra den danske skole i Hatlund på en 2 timers vandring. Fra Skærbsbjerg nød vi udsigten og tog så videre til det tidligere gods Nybøl, hvor forvalter Günter Körber viste rundt og fortalte. Skoleleder Sophus Brodersen bød velkommen i den ny skole, hvor man efter den lange vandring nød aftenkaffen. Gårdejer Hans Kruse svarede på spørgsmål vedrørende hjemstavnen. Skolelederen sluttede aftenen med at fortælle om skolens historie.

Søndag den 14. juli 1968 gennemførtes amtskredsens sommerudflugt, der denne gang gik til Sydslesvigs vestkyst. I Hatsted kirke fortalte bibliotekslektor Poul Kürstein om kirkens historie m. m. Herfra kørtes der til »Kirchspielkrug« i Breklum, hvor vi hyggede os ved kaffebordet. Fra »Breklumer Missions-Gesellschaft« var mødt pastor Gossmann, som bød velkommen og i et indledende foredrag fortalte om missionens bygningsmæssige historie samt gav et indtryk af Breklums betydning ikke kun i Husum amt, men ud over hele verden.

I tilknytning hertil fortalte missionsinspektør pastor Henschen om missionsarbejdets historie, dets opgaver, principielle problemer og nutidens vanskeligheder. Der blev givet et kort rids af arbejdet i Indien og Afrika. Sommerudflugten sluttede i Breklum kirke. Her var det også pastor Henschen, der fortalte om kirkens historie og om samarbejdet med Dansk Missionsselskab i Danmark.

Den vellykkede tur havde samlet medlemmer og interesserede fra hele Sydslesvig i et antal af op imod 100.

L. H. Sch.

Årsberetning og regnskab 1967-68

Ved *Troels Fink, Hans H. Worsøe og Olav Christensen.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 26. maj 1968 på hotel »Skandia« i Slesvig. Mødet begyndte kl. 14, og trods de lange afstande var omkring 100 medlemmer mødt op.

Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen og indledte med at takke bibliotekar Kürstein og overlærer Jørgensen for ledelsen af »den historiske søndag«, som var blevet afviklet om formiddagen med besøg på Sct. Johannes Kloster og ved Danevirke. Efter afsyngelsen af Martin N. Hansens »Der er sol over vang« blev formanden for Sydslesvigs amtskreds, kontorchef Lars Schubert valgt til dirigent på formandens forslag. Dirigenten takkede for valget, og efter at have konstateret, at mødet var lovligt indkaldt, gav han ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Vi vil først minde de medlemmer, der i årets løb er gået bort, og ganske særlig vil vi lade tankerne gå til provst, dr. theol. Jens Holdt, der har været med i styrelsen og i mange år en flittig bidragsyder til Sønderjyske Årbøger. Provst Holdt var dybt forbundet med sin sønderjyske hjemstavn, og han sansede dens problemer i alle afskygninger både nationalt, kirkeligt, historisk og aktuelt. Vi vil ære hans minde.

Historisk Samfund for Sønderjylland kan igen i år se tilbage på et frugbart arbejdsår. Samfundet har formået at fastholde sit medlemstal omkring 3000. Tilgangen af nye medlemmer har atter i år opvejet den naturlige afgang ved dødsfald og fraflytning. Kontingentet blev sidste år fastsat til 20 kr., og når medlemmerne nu har modtaget et indbetalingskort på 22 kr., er det, fordi vi på grund af prisudviklingen har været nødt til at lægge portoen for forsendelse af årbøgerne til. Portosatserne har i de senere år været hastigt stigende; vi er imidlertid betænkt på at finde frem til den billigst mulige forsendelse, og det opnår vi ved at lade årbøgerne udkomme med et omfangsrigt efterårshæfte og et mindre fyldigt forårshæfte. Forårshæftet skulle nu være kommet vore medlemmer i hænde. Den store indledende artikel indeholder uddrag af seminarie-rektor Morten Bredsdorffs dagbogsblade fra Tønder i besættelsestiden, altså et bidrag til vor egen tids bevægede historie. Endvidere bringes afdøde provst Jens Holdts manuskript om KFUM-sekretæren Jes Matthiesen Kylling. Museums-inspektør Jørgen Slettebos bidrag handler om de smukke og særprægede skopænder, som hørte til den ældre tids dragt. Hæftet er et vidnesbyrd om den

alsidighed, som vi tilstræber. Af efterårshæftets indhold er der særlig grund til at nævne seminarirektor, dr. Asger Nyholms foredrag ved sidste årsmøde om Slesvigs biskop 1864—1885, Bertel Petersen Godt. Foredraget er i en noget udvidet form blevet trykt her. Ialt indeholder sidste årgang 7 større artikler foruden anmeldelser, bognyt samt noter og nyt, tilsammen 346 sider. Medlemmerne får således god valuta for kontingentet på 20 kr.

Sønderjysk Månedsskrift har omkring årsskiftet fået så mange nye abonnenter, at oplaget har måttet sættes i vejret fra 1400 til 1500, antallet af abonnenter ligger på ca. 1250. Det gamle omslag er blevet udskiftet med et mere moderne, der er udformet af tegneren Ellegård Frederiksen. Vi håber, det falder i læsernes smag. Månedsskriftet bringer et omfattende og afvekslende sønderjysk stof, som redaktionen har megen ære af. En årgang udgør mere end 400 sider; også her gælder det, at abonnenterne får særdeles meget for deres penge. Trods den jævne fremgang i tallet af abonnenter er økonomien stadig redaktionens og styrelsens store bekymring. Prisstigningerne sluger den fordel, som det øgede tal af abonnenter bringer. Men hver eneste nye abonnent er med til at forbedre balancen mellem indtægter og udgifter. Så skulle der være nogen blandt de tilstedeværende medlemmer, der endnu ikke abonnerer på månedsskriftet, vil han ikke alene kunne gøre sig selv, men også Historisk Samfund en stor tjeneste ved at tegne abonnement.

Udgivelsen af skrifter har nogenlunde fulgt linjen fra de foregående år. Det blev allerede i sidste årsberetning omtalt, at andet bind af Åbenrå bys historie var udsendt. Egentlig skete udsendelsen først i dette beretningsår, nemlig i maj 1967, så derfor nævnes det en gang til. Forberedelserne af det tredje og afsluttende bind er godt igang, og arkivar Worsøe har netop afleveret sit manuskript om tidsrummet 1864—1920 til redaktionen.

Som bind 37 i skriftrækken er udsendt Jens Engberg: »Det slesvigske spørgsmål 1850—53«. Afhandlingen er forsvaret som doktordisputats ved Århus Universitet, hvor bogen fandt megen anerkendelse hos opponenterne. Det er en meget dybtgående analyse af forholdene i en kort, men væsentlig periode af landsdelens historie. Fremstillingen er holdt i en klar og let læselig form. Det er glædeligt, at det slesvigske spørgsmål stadig kan fængsle unge forskere, og at de ved et indgående arbejde med kilderne kan vinde ny erkendelse.

Uden for rækken er under titlen »I genforeningens tjeneste« udsendt amtskolekonsulent Nicolai Svendsens erindringer for årene 1920—40. Redaktør Morten Kamphövener har forestået tilrettelæggelsen af bogen og den sidste bearbejdning af manuskriptet. Når bogen ikke har noget nummer i vor serie, hænger det sammen med, at den naturligt slutter sig til de to bind erindringer for tiden indtil 1920, som Nicolai Svendsen selv udgav under titlen »Sønderjysk Skæbne« I—II. Det af Historisk Samfund udgivne bind har derfor fået undertitlen »Sønderjysk Skæbne« III, men dette bind »I genforeningens tjeneste« udgør en selvstændig bog, som kan læses uden sammenhæng med de øvrige. Det har været Historisk Samfund en glæde at påtage sig udgivelsen af disse erindringer, både fordi de bringer så gode bidrag til belysning af tiden efter genforeningen, men også af veneration for Nicolai Svendsens minde.

»Sønderjylland — Historisk Billedbog« er kommet i et nyt oplag. Den er nu trykt i 25.000 eksemplarer ialt. Det sidste oplag har belastet vor likviditet ret hårdt, og vi har, i det mindste indtil videre, måttet opgive at udsende en udgave på tysk, således som det en overgang var planlagt. Gode venner inden for den danske bankverden har hjulpet os over likviditetsvanskelighederne, og vore forretningsforbindelser har ligeledes vist megen forståelse og hjælpsomhed. Jeg vil gerne her bringe alle — ingen nævnt og ingen glemt — en hjertelig tak.

Som sædvanlig kunne vi til jul tilbyde medlemmerne en ny bog i den lille serie, i år folketingsmand Jens Bladts levende fortalte »Alsiske Minder«. Bogen var tilrettelagt af overbibliotekar Gustav Auring, Åbenrå. Disse erindringer er blevet værdsat efter fortjeneste i pressen, ikke mindst er bogen af betydning, fordi her en fortræffelig repræsentant for den sønderjyske arbejderbefolkning er kommet til orde. Bogen er blevet godt solgt.

Som sædvanlig forbereder vi flere udgivelser, og to af de planlagte bøger er finansielt sikrede. Det næste nummer i skriftrækken bliver pastor M. Mørk Hansens »Livs-Erindringer«, som udgives af seminarielektor H. V. Gregersen. Hertil har Statens Almindelige Videnskabsfond ydet en bevilling til dækning af trykkeomkostningerne. Pastor Mørk Hansen var, mens han var præst i Felsted før 1864, en af de ledende danske politikere i Sønderjylland og siden meget ivrig i arbejdet for at yde støtte til Sønderjylland. På Skamlingsbanke er rejst en mindesten for ham. Hans erindringer vil sikkert fængsle mange.

Det næste bind i skriftrækken vil omfatte en oversættelse af pastor Peter Kiers meget særprægede erindringsbog, der på tysk har titlen »Meine Erdenwanderung«. Pastor Kier var i første halvdel af forrige århundrede præst i Øster Løgum, en fremtrædende repræsentant for rationalismen. Erindringerne indeholder adskillige kodenavne, men mysterierne er opklaret af pastor, dr. Hejselbjerg Paulsen, et oldebarn af pastor Kier. Udgivelsen er tilrettelagt af dr. Hejselbjerg Paulsen og afdøde provst Holdt.

Jeg skal ikke her komme ind på de videre planer, men blot sige, at vi kan opretholde aktiviteten nogenlunde uforandret i de kommende år, og efterhånden som vi har økonomisk dækning, vil vi skride til udgivelsen af de indkomne manuskripter.

Bogsalget er i fremgang og har i år ligget på omkring 55.000 kr. Langt den overvejende del sælges direkte til vore medlemmer. Der hviler en stadig voksende arbejdsbyrde på ekspeditionen i Åbenrå, hvor hr. Chr. Thomsen har klaret de mange ekspeditioner. Jeg bringer herved hr. Thomsen en hjertelig tak for hans indsats. I det forløbne år har vi yderligere koncentreret regnskabet med vore indtægter i Åbenrå, og indførelsen af moms har betydet en forøget belastning af vort kontorpersonale, idet vi efter reglerne nu er forpligtet til at udfærdige faktura i to eksemplarer ved hver enkelt ekspedition, medens vi tidligere kunne klare os med en duplikeret skrivelse.

På denne baggrund vil medlemmerne forstå, at det for Historisk Samfund er en stor begivenhed, at vi nu ved en bevilling fra de sønderjyske amtsråd og byråd er blevet sat i stand til sammen med Lokalhistorisk Samling at ansætte en kontorkraft, som kan forestå vort omfattende bogholderi og tillige overtage

en del af sekretærens funktioner, således at arbejdsbyrden for kassereren og sekretæren for fremtiden ikke skal blive urimelig stor. Med det omfang, som Historisk Samfunds aktiviteter har fået, kan man ikke regne med, at kassererens og sekretærens opgaver kan klares som fritidssysler, og vi er taknemlige for den løsning, der nu er fundet. Den nye kontorfunktionær er ligeledes knyttet til Lokalhistorisk Samling, der driver et stadig mere omfattende arbejde. Vi skylder sønderjyske amtsråd og byråd megen tak, fordi de ved at forøge deres tilskud har sat os i stand til denne ansættelse. Bevillingerne er formet således, at vi for det nye regnskabsår har fået tilsagn om 10 øre pr. indbygger i landsdelen. Det bliver en sum på mellem 23.000 og 24.000 kr. om året. Vi håber også i de kommende år at kunne få denne bevilling efter samme princip. Alle vil forstå, at vi derved er blevet stærkt interesseret i en forøget befolkningstilvækst i Sønderjylland. Men jeg skal ikke skjule, at vi er bekymret for, om befolkningstilvæksten nu også kan holde trit med inflationen. Hvis den ikke kan det, må vi ad åre bede om nogle øre mere pr. indbygger, således at den bevilling, som amtsråd og byråd har bevilget os, i fremtiden kan dække udgifterne til samfundets kontorfunktionær.

I alle 5 amtskredse under Historisk Samfund har der været arbejdet godt, og den gode tilslutning til alle arrangementer viser klart, at der både er behov og interesse for historisk arbejde og historiske møder. Jeg skal ikke her komme ind på de enkelte møder og udflugter, da de vil blive udførligt omtalt i de trykte beretninger fra amtsudvalgene i næste hæfte af Sønderjyske Årbøger. Her skal jeg blot nævne et enkelt. I anledning af 250-årsdagen for udgivelsen af Varnæs-salmebogen arrangerede pastor Schrøder den 29. juni 1967 en festlighed i sognet. Ved festgudstjenesten prædikede biskop Tyge Kragh, og menigheden sang salmer fra den gamle salmebog. Efter gudstjenesten var der festlig sammenkomst og foredrag i skolen. Et arrangement som dette, der hviler på lokalt initiativ, og som helt har lokale forudsætninger, er i høj grad egnet til at stimulere den historiske bevidsthed i et sogn.

Vi har i år kun arrangeret et enkelt foredrag med udefra kommende foredragsholder. Vi havde bedt magister Iørn Piø, lederen af Dansk Folkemindesamling, tale i Åbenrå den 3. marts 1968 over emnet »Hvad er folkeminder«. Iørn Piø forestår punktundersøgelsen i Emmerlev, og han viste i forbindelse med foredraget en farvefilm om ringridningen i Emmerlev. Vi håber atter at få mulighed for at arrangere foredrag af denne karakter rundt omkring i de forskellige kredse. Af praktiske grunde har vi i år kombineret »den historiske søndag« med årsmødet, idet overlærer Jørgen Jørgensen i formiddag har været til stede ved Valdemarsmuren, medens bibliotekslektor Poul Kürstein har vist rundt i Sankt Johannes Kloster på Holmen. Vi håbede på denne måde at gøre turen til Slesvig mere tillokkende for vore medlemmer.

Den store egnsvandring den 3. september 1967 gik til Stapelholm, og som altid, når Historisk Samfund arrangerer ture til Sydslesvig, var der stor tilslutning, næsten for stor, idet 350 deltagere havde meldt sig. Vejret var tåleligt, og deltagerne fik både en smuk og udbytterig tur. H. V. Gregersen fortalte i kirken i Svavsted om det slesvigske bispegods. Ved middagen i Frederiksstad berettede

rektor Peters om gamle folkeskikke i Stapelholm, og museumsinspektør Neumann fortalte om dansk og saksisk byggeskik. Den saksiske byggeskik fik man senere lejlighed til at studere i praksis ved besøg i Saksergården i Bergenhusen og familien Ohems gård i Hohn. Som sædvanlig havde Sønderjysk Månedsskrift bragt en forhåndsomtale af turen; denne uddeltes som særtryk til alle deltagere.

Også i år har Historisk Samfund været repræsenteret ved de nationale foreningers oktoberkursus på Agerskov ungdomsskole, hvor man drøftede problemerne vedrørende en fornyelse af det folkelige arbejde i Sønderjylland. På Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Frederikshavn oprettedes som en særlig sektion under D. H. F. »Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger« til varetagelse af bl. a. de amtshistoriske samfunds interesser på landsplan. Til den nye sammenslutnings formand valgtes landsarkivar Peter Kr. Iversen, og vi håber, at det vil lykkes den nye sammenslutning bl. a. at få statstilskuddet til det historiske arbejde på lokalt plan betydeligt i vejret.

Lokalhistorisk Samling har med landsarkivar Iversen som leder fortsat indsamlingen af traditionsstof og andet relevant historisk kildemateriale ved lærer J. Kristensen, Genner, der har afleveret ca. 20 lydbånd. Fru Vibeke Gribsvad har fortsat arbejdet med registrering af billedsamlingen, der er blevet forøget ved køb og gaver. Af Tønder museums værdifulde pladesamling er taget 347 kopier, hvorved den i forvejen betydelige beholdning af gamle fotografier fra Vestslesvig er blevet væsentligt forøget. Fra Cornelius Schmidt, Døstrup, Studiefdelingen, Flensborg, og Hjerpested kommune er modtaget ældre og nyere fotografier, og med overtoldkontrollør Kock, Kruså, som mellemmand er lånt en samling fotografier af grænsegendarmer, toldere og politi ved grænsen, hvoraf der er taget kopier. Af Åbenrå-fotografen P. Clausen er der købt kopier af ældre optagelser. Den største nyerhvervelse er redaktør Morten Kamphöveners gave bestående af en lang række optagelser fra hans journalistiske virksomhed. Fotograferingen af gamle bygninger i Tønder amt har af forskellige grunde været standset en periode, men er nu genoptaget. Lederen af fotograferingen, toldkontrollør Preben Jørgensen, er blevet forflyttet fra Tønder, og en rekonstruktion af fotograferingsarbejdet har derfor måttet gennemføres. Ved Preben Jørgensens bortrejse skal der også ved denne lejlighed bringes ham en hjertelig tak for hans banebrydende og inciterende arbejde med at koble amatørfotografier ind i det lokalhistoriske arbejde. Foreløbig foreligger fotografier af bygninger i Brede, Bylderup, Hjerpested, Randerup og Udbjerg sogne, og vi regner med, at arbejdet vil være afsluttet i en række sogne i løbet af sommeren og efteråret.

De vil af denne beretning få indtryk af, hvilket omfattende arbejde der udføres inden for Historisk Samfund for Sønderjylland.

Alle redaktioner og amtsstyrelser fortjener en hjertelig tak og en varm anerkendelse for deres indsats, men ved denne lejlighed er der to, der nu trækker sig tilbage, som jeg ganske særlig vil takke. Det er kassereren, socialinspektør Olav Christensen, der i mange år har varetaget dette betydningsfulde hverv, og sekretæren, arkivar Worsøe, der har været en ansvarsbevidst og nidkær leder af sekretariatet og ekspeditionen. De har begge gjort sig højt fortjent af vort samfund, og når jeg i år slutter beretningen, så skal det være med en særlig tak til disse to virksomme medarbejdere i samfundets tjeneste.

Efter beretningen takkede Olav Christensen for formandens venlige ord. Historisk Samfund havde i den periode, hvor han havde fungeret som kasserer, gennemgået en vældig udvikling, og arbejdet med regnskabet var nu blevet så tidskrævende, at han efter sin udnævnelse til socialinspektør ikke mere kunne afse den fornødne tid, hvorfor han havde valgt at trække sig tilbage. Da der i øvrigt ikke var bemærkninger til beretningen, gav dirigenten ordet til Olav Christensen, der aflagde regnskabet (jvf. omstående). Efter at dyrlæge R. Michelsen havde fået forklaret en teknisk detalje i regnskabet, blev såvel beretning som regnskab enstemmigt godkendt af forsamlingen.

Man gik derefter over til behandlingen af dagsordenens tredje punkt »Forslag til lovændring«. Styrelsens forslag havde været indlagt i Sønderjyske Årbøger sammen med mødeindkaldelsen og var således samtlige deltagere bekendt. Forslaget blev fremlagt af formanden, der fremhævede visse hovedtræk. Ved de nye love, hvis fleste ændringer kun var af redaktionel karakter, blev antallet af styrelsesmedlemmer fast, nemlig 17, der alle skulle have særlige funktioner. § 11 var indsat for ikke at tvinge nogen af de nuværende styrelsesmedlemmer ud. Lovene åbnede også mulighed for at knytte kvalificerede medarbejdere til udvalgene, uden at disse nødvendigvis blev indvalgt i styrelsen. Lovforslaget havde været behandlet 2-3 gange i styrelsen, og i det oprindelige udkast var det blevet foreslået, at alle tillidsmænd og udvalgsmedlemmer skulle indkaldes til et årligt fællesmøde, men man var enedes om, at det ikke var nødvendigt at lovfæste dette. En væsentlig ændring bestod i, at udvælgelsen af tillidsmænd var overgået fra amtskredsene til hovedstyrelsen. Formanden foreslog, at forslaget blev vedtaget under ét, men hvis der var ønske om det, kunne der nedsættes et nyt udvalg til behandling af lovene, og styrelsen ville i så tilfælde trække forslaget tilbage.

Dyrlæge Michelsen nedlagde protest mod § 11, som han fandt højst besynderlig. Formuleringen af valgperioderne i § 3 blev karakteriseret som uklare, og formanden stillede en tilføjelse herom i udsigt ved næste årsmøde. Da der ikke fremkom nye synspunkter i den følgende korte debat, skred man efter P. Kürsteins forslag til afstemning. Denne foregik ved håndsoprækning. Fire stemte imod, ingen afholdt sig fra at stemme, og resten stemte for. Dirigenten

erklærede derfor de nye love for vedtaget. (Lovene gengives i dette bind side 246-248).

Under punkt 4 »Valg« meddelte dirigenten, at Werner Christensen, Knud Fanø, Johan Hvidtfeldt og H. Neumann var på valg. Alle var villige til at modtage genvalg, og da der ikke var andre forslag, blev de enstemmigt genvalgt. Til posten som kasserer nyvalgtes på styrelsens forslag bankdirektør Hugo Lildholdt, Åbenrå. Da revisorerne havde ønsket at trække sig tilbage, nyvalgtes fhv. sparekassedirektør Ølgaard og fhv. skoleinspektør Clausen, begge Åbenrå. Da de nye revisorer ikke var til stede, blev det vedtaget at lade de tidligere fortsætte, såfremt de nye nægtede at modtage valget.

Under den efterfølgende uformelle debat drøftedes bl. a. målet for den kommende egnsvandring og evt. optryk af ældre udsolgte hæfter. Herunder henledte Gregersen opmærksomheden på de nye billige muligheder for xeroxkopiering. Dyrlæge R. Michelsen bad amtskredsene fremtidig arrangere busture til årsmøderne for ikke motoriserede medlemmer, og Holger Jacobsen lovede at følge rådet.

Da der ikke var yderligere bemærkninger, takkede dirigenten for god orden, og formanden takkede dirigenten for god og fast mødeledelse, hvorefter årsmødet erklæredes for afsluttet.

Efter kaffebordet talte amanuensis Niels Amstrup om de senere års debat om de tyske krigsmål under 1. verdenskrig. I den efterfølgende livlige drøftelse, hvor mange nye synspunkter kom frem, deltog bl. a. rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, professor, dr. phil. Troels Fink, redaktør Morten Kamphövener, viceskoleinspektør J. Thorborg og kontorchef Lars Schubert.

ARSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1967 til 31. marts 1968

(NB. De kursiverede beløb er DM.)

Indtægter:

| | | |
|--------------------------|-----------|-----------|
| Beholdning pr. 1/4 1967 | 112,13 | |
| | 41.177,69 | |
| Medlemsbidrag | 306,00 | |
| | 48.558,10 | |
| Portogodtgørelse | 99,00 | |
| | 18.415,64 | |
| Salg af skrifter | 199,76 | |
| | 55.566,74 | |
| Sønderjysk Månedsskrift: | | |
| Abonn. | 22.324,20 | |
| Annoncer | 3.140,00 | |
| Sprogforen. | 1.000,00 | |
| Skoleforen. | 1.820,80 | |
| H. P. Hanssens | | |
| Mindefond | 3.000,00 | |
| Andre | 784,52 | 32.069,52 |
| Tilskud | | 44.614,22 |
| Renter | | 2.803,51 |
| Egnsvandring | 10.635,00 | |
| ÷ | 8.875,78 | 1.759,22 |
| Oms-godtgørelse | | 1.362,00 |
| Diverse | | 50,00 |

DM 718,69
Kr. 246.376,64

Udgifter:

| | | |
|-------------------------------|-----------|-----------|
| Årbogen: | | |
| Trykning m. v. | 38.054,53 | |
| Honorarer | 9.518,00 | 47.572,53 |
| Skrifter | | 92.872,29 |
| Sønderjysk Månedsskrift | | 43.840,17 |
| Fragt, porto, pakkemat. m. v. | 21,70 | |
| | 21.959,57 | |
| Møder og foredrag | | 3.691,36 |
| Amtsudvalgene | | 2.882,50 |
| Kontorhold, medhj. | 16.852,01 | |
| Ref. fra Arbejds- | | |
| ministeriet | 8.875,42 | 7.976,59 |
| Dansk Hist. Fællesforening | | 1.591,20 |
| Billedværk | | 3.000,00 |
| Repræsentation | | 241,03 |
| Historisk søndag | | 268,46 |
| Bryllupsgave til tronfølg. | | 1.000,00 |
| Maleri af landsarkivar | | |
| Peter Kr. Iversen | | 5.000,00 |
| Forskellige udgifter | | 14,00 |
| | | 450,00 |
| | | 682,99 |
| Beholdning pr. 31/3 1968 | | 14.030,94 |

DM 718,69
Kr. 246.376,64

Status pr. 1. april 1968

Aktiver:

| | | |
|-----------------------------|-----------|--|
| Beholdning | 682,99 | |
| | 14.030,94 | |
| Udestående for salg | 5.000,00 | |
| Statstilskud 1967/68 | 2.700,00 | |
| Udlæg for påtænkte skrifter | 3.328,24 | |
| Balance | 6.666,36 | |

DM 682,99
Kr. 31.725,54

Passiver:

| | |
|------------------------------|-----------|
| Herredsbogen, saldo | 1.367,25 |
| Sønderjyllands kirkehistorie | 6.000,00 |
| W. L. Andresen | 5.500,00 |
| Pastor Kiers optegnelser | 3.858,29 |
| Sønderj. Månedsskrift, | |
| andel i abonnement 1968 | 15.000,00 |
| Balance | 682,99 |

DM 682,99
Kr. 31.725,54

Haderslev, den 13. maj 1968.

Olav Christensen.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1967 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Efter at der er foretaget en revision af medlemskartoteket, udgør medlemstallet pr. ultimo oktober 1968 2908, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

| | | | |
|----------------------|-----|--------------------------|-----|
| Haderslev by | 218 | Åbenrå by | 279 |
| Haderslev amt | 357 | Åbenrå amt | 288 |
| Sønderborg by | 104 | Sydslesvig | 193 |
| Sønderborg amt | 191 | Stor-København | 299 |
| Tønder by | 117 | Det øvrige Danmark | 568 |
| Tønder amt | 267 | Udlandet | 27 |

Afgang ved død

| | |
|---|--|
| Brinkmann, Ludvig, 258 Slesvig, Hasseler Str. 2 | Lønsmann, Ellen Jensen, Sild |
| Graae, F. idrætsinspektør, Lembekes- vej 49, Haderslev | Matzen, F., kaptajn, Vissingsgade 36, Sønderborg |
| Eldorn, Fritz, finansdirektør, Bengtassevej 2, Hellerup | Nipp, Friederikke, Chemnitzstr. 24, Slesvig |
| Erichsen, Nis, bankdirektør, Åbenrå | Riemestad, H. F., direktør, Svane- møllevvej 51, Hellerup |
| Jensen, Alfred, lærer, Øster Højt | Ruff, Marius Jørgensen, Ørsted pr. Sommersted |
| Jensen, Jacob J., rentier, Rinkenæs | Skovrup, Ejner, forstander, Sønderhav, Kollund |
| Jepsen, Ove, nationalbankdirektør, Sortedamdoss., København Ø. | Smidt, Peter H., gårdejer, Spandetgård pr. Arnum |
| Johansen, Haakon, Nørreløkke 16, Sønderborg | Smith, J., fhv. amtsassessor, Gentofte |
| Juhler, Edv., pastor emer., Løjt-Kirkeby | Sørensen, Simeon, gårdejer, Højstrup pr. Øsby |
| Karlsen, Jens Lind, Genner Strand, Genner | Toftkær, Arild, gårdejer, Stolliggård pr. Åbenrå |
| Lund Petersen, Blæsbjerggade 13, Kolding | Winterskov, C. T., købmand, Vester- gade 43, Vojens |

Tilgangsliste

| | |
|---|--|
| Adreassen, Erik, arkitekt, Ellegård, Stursbøl, Sommersted | Bisgaard, Kirsten, frk., Haderslev |
| Andresen, Heinz, journalist, Skjolds- gade 9, København F. | Bojsen, H., assistent, Haderslev |
| Arnold, Herta, modekonsulent, 239 Flensborg | Bollerups boghandel, Ringkøbing |
| Arnum bibliotek, Arnum | Bonde, Peter, gårdejer, Skærtøft, Fynshav |
| Autzen, Nis Arne, sparekassekasserer, Christiansfeld | Brodersen, Harald, assurandør, Sønderborg |
| Bentholm, Anna Rud, Grønvang, Jejsing | Buchhave, Sejr, fhv. mejeribestyrer, Christiansfeld |
| Berg, K., chauffør, Haderslev | Bøhrnsen, Ernst, chauffør, Åbenrå |
| | Christiansen, Hilde, frk., Graasten |
| | Bank, Kruså |

- Christiansen, W. L., Alter Kupfermühleweg 32, 239 Flensborg
- Christensen, Steen, stud. mag., Borgm. Christiansensgade 36, st., Kbh. S.V.
- Clausen, Kaj, købmand, Friesische Str. 41, 239 Flensborg
- Damm, Henrik, gårdejer, Felsted
- Danholt, E., civilingeniør, Åbenrå
- Dreyer, Ursula, børnehavælærerinde, Kathrinestr. 8, 239 Flensborg
- Fink, D., fru, Øster Lindet
- Fink, Sv. Anker, gårdejer, Stubbom pr. Fjelstrup
- Hamre, Jørg., vicebibliotekar, c/o Graasten Bank, Kruså
- Handler, Jens H., lærer, Friedhofsweg 38, 2371 Fokbæk, Sydslesvig
- Hansen, Anne Knudsen, Åbenrå
- Hansen, Carl Einer, Skårup Statsseminarium, Skårup
- Hansen, Reiner, 2391 Tarp, Sydslesvig
- Henningsen, Anna, lærerinde, Haderslev
- Holm, mejeribestyrer, Vedsted pr. Over Jerstal
- Hoppe, Freddy, Sønderborg
- Hummeluhre, H. C., pens. førstelærer, Rørkær, Jejsing
- Hviding sognebibliotek, Hviding St.
- Iversen, Georg, 2341 Gelting, Sydslesvig
- Jørgensen, F. Rudbeck, ingeniør, Haderslev
- Jørgensen, Kaare R., stud. mag., 4. maj Kollegium, Frederiksberg
- Juhl-Christensen, P., Vestersøgade 64, København V.
- Kristensen, Bent O., Vidtskuevej 16, 1. th., Århus C.
- Klestrup, Fr., gårdejer, Kjær Mølle, Hejls
- Kleemann, Gynter, ingeniør, Mönchhofstr. 39, 69 Heidelberg, Tyskland
- Kjær, Niels, Københoved pr. Skodborg J.
- Larsen, Inge, Skolehjemmet, Asserballeskov, Fynshav
- Lassen, E., rektor, katedralskolen, Haderslev
- Laursen, Signe, husbestyrerinde, Barsmark pr. Løjt-Kirkeby
- Lautrup, Carl Erik, cand. jur., Ericasvej 163, lejl. 301, Gentofte
- Lind, Hans, kommunekasserer, Augustenborg
- Lorentzen, Erik, Haderslev
- Lorenzen, Jacob, Padborg
- Lund, Johannes M., grosserer, Gram
- Lytsen, Kirstine, fru, Østerby, Møgelønder
- Malmberg, Allan, lektor, Lyngbyvej 397 a, Gentofte
- Meier, Svend Johan, afdelingschef, Hillerød
- Meier, Verner, Sønderborg
- Michelsen, Mads, Strandvejen 263, Charlottenlund
- Moos, Laurine, gårdejerske, Undelev, Tørsbøl
- Mylin, E., lærer, Christiansfeld
- Nicolaisen, Niels, installatør, Vojens
- Nielsen, Th. Bech, lærer, Egernsund
- Nissen, Nis, arkivmedhjælper, Gønner Oldenburg, Wilma, fru, 2394 Esmark, Sydslesvig
- Ottosen, Kirsten, bibliotekar, Grosse Str. 83, 239 Flensborg
- Petersen, Albert, førstelærer, Vedsted skole pr. Over Jerstal
- Petersen, H. B., grænsebetjent, Sønderborg
- Petersen, Hans F., pastor, 228 Vesterland, Sydslesvig
- Petersen, Johanne, fru, Borbjerg
- Kirkeby, Holstebro
- Petersen, Viggo, arkivar, Mjøl pr. Rødekro
- Philipsen, Marie, fru, Lundtoftbjerg pr. Tørsbøl
- Pind, Hans, ingeniør, Hostrupskov pr. Åbenrå
- Prahl, Søren, sognepræst, Sct. Jørgen, Svendborg
- Riis-Anthonson, Jane, fru, Åbenrå
- Rosenblad, Dora, fru, Ågerskov
- Roske, Monika, Waldstr. 1 b, 239 Flensborg
- Raabo, Aase, biblioteksassistent, Helsingør
- Schmidt, Sven Å., overlærer, Sød pr. Tønder
- Simonsen, Holten, ingeniør, Fynshav
- Smedemand, fru, Asserballeskov, Fynshav
- Sørensen, Anthon, Sønderborg
- Tobiesen, N. J., sognepræst, Døstrup
- Tønder, Carl, overlærer, Lerbæksvej 10, Virum
- Udsen, H., postmester, Nordborg
- Vibe-Petersen, V., sognepræst, Aller pr. Christiansfeld
- Wolff, Kenny, Tofthund

LOVE

for

Historisk Samfund for Sønderjylland

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære sansen for sønderjysk historie. Formålet søges opnået:

- 1) ved at udgive Sønderjyske Årbøger, Sønderjysk Månedsskrift og andre skrifter vedrørende Sønderjyllands historie;
- 2) ved at støtte indsamlingen af skriftligt materiale, billeder og traditionsstof vedrørende sønderjysk historie;
- 3) ved at udøve en tilskyndende og vejledende virksomhed over for historisk, særlig lokalhistorisk arbejde;
- 4) ved at værne om landsdelens historiske mindesmærker;
- 5) ved at lade holde foredrag om historiske emner, samt ved egns- og byvandring.

§ 2.

Indmeldelser i Samfundet sker ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer eller til Samfundets kontor. Medlemmerne modtager for deres bidrag Sønderjyske Årbøger. Medlemsbidraget fastsættes af styrelsen.

§ 3.

Samfundet ledes af en styrelse på 17 medlemmer, hvoraf de 12 vælges af årsmødet, medens de 5 amtsudvalgsformænd (jvf. § 4) er selvskrevne. Styrelsen konstituerer sig med et forretningsudvalg bestående af formand, næstformand, sekretær og kasserer, desuden udpeges af styrelsens midte sekretærer og mindst to medlemmer af hvert af redaktionsudvalgene for 1) Sønderjyske Årbøger, 2) Sønderjysk Månedsskrift og 3) Skriftrækken. Til deltagelse i redaktionernes arbejde kan styrelsen også udpege kvalificerede personer uden for sin egen kreds. Styrelsen kan ud over nævnte redaktionsudvalg nedsætte specialudvalg, og den skal i sådanne udvalg være repræsenteret med mindst et medlem, der fungerer som formand. De af årsmødet valgte styrelsesmedlemmer, der fortrinsvis skal bo inden for Samfundets naturlige virkeområde, vælges for tre år ad gangen; genvalg kan finde sted.

§ 4.

Samfundets medlemmer fordeles, for så vidt, som de er bosat i Sønderjylland, i følgende 5 amtskredse: Haderslev, Sønderborg, Tønder, Åbenrå og Sydslesvig. Inden for hver amtskreds vælger medlemmerne et amtsudvalg bestående af mindst 5 medlemmer. Retningslinjerne for

amtsudvalgets arbejde fastlægges i særlige vedtægter for hvert amt. Disse vedtægter skal godkendes af styrelsen. Amtsudvalgenes fungerende formænd er selvskrevne medlemmer af styrelsen.

§ 5.

Interesserede medlemmer kan af styrelsen udpeges som tillidsmænd for Samfundet. Tillidsmændene udpeges således, at der tages rimeligt hensyn til de forskellige egne. Styrelsen kan indkalde tillidsmændene til møder samlet eller egnsvis.

§ 6.

Samfundets regnskab går fra 1. april til 31. marts. Det årlige regnskab revideres af to for tre år ad gangen valgte revisorer og forelægges i revideret stand til godkendelse på det ordinære årsmøde. Et uddrag af regnskabet meddeles i Sønderjyske Årbøger.

§ 7.

For Samfundet tegner formanden og kassereren eller i deres forfald næstformanden og sekretæren i forening.

§ 8.

Årsmøde for medlemmerne afholdes skiftevis i de forskellige egne indenfor Samfundets virkeområde. Indkaldelse til møder sker ved offentlig bekendtgørelse efter styrelsens nærmere bestemmelser. På mødet gives beretning om Samfundets virksomhed i det forløbne år, regnskabet forelægges til godkendelse, og nye valg af styrelsesmedlemmer, eventuelt revisorer foretages. Endvidere behandles muligt fremkomne forslag fra styrelsen eller fra enkelte medlemmer efter anmeldelse til styrelsens formand mindst 8 dage forud for mødet. Ekstraordinære medlemsmøder indkaldes, når styrelsen finder anledning dertil, eller når mindst 50 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom. På årsmøderne træffes afgørelse ved simpel stemmeflerhed; til vedtagelse af ændringer i vedtægterne kræves dog enten tre fjerdedele af de afgivne stemmer, eller at ændringerne vedtages ved simpel stemmeflerhed på to efter hinanden følgende medlemsmøder.

§ 9.

Beslutning om Samfundets opløsning kan kun tages på et i henhold til § 8 sammenkaldt ordinært eller ekstraordinært medlemsmøde, på hvilket forslaget om opløsning vedtages med mindst to tredjedele af de afgivne stemmer. Om denne sag kan stemme afgives enten personligt eller ved skriftlig fuldmagt til et mødende medlem. Ved opløsning skal Samfundets arkiv overlades til Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, Åbenrå. Om en eventuel kassebeholdning ved opløsning tager det afsluttende medlemsmøde beslutning.

§ 10.

Forhold, som ikke er omtalt i disse love, afgøres af styrelsen.

§ 11.

Indtil videre kan styrelsen omfatte indtil 20 medlemmer.

Således vedtaget på årsmødet i Slesvig den 26. maj 1968.

VEDTÆGTER

for amtskreds' historiske Samfund
under Historisk Samfund for Sønderjylland

§ 1.

Medlemmerne er samtlige medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland, der har deres bopæl inden for amt.

§ 2.

Amtskredsen afholder generalforsamling én gang om året. Her vælges et amtsudvalg på mindst 5 mand for tre år ad gangen. Udvalgsmedlemmerne afgår på skift. Udvalget konstituerer sig med formand, sekretær og kasserer.

§ 3.

Amtsudvalget varetager i samråd og i samarbejde med styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland dets stedlige opgaver i amt.

Det vil søge at vække og nære den historiske sans, især ved lokalhistoriske foredrag, om muligt i samarbejde med stedlige foredragsforeninger, ved at arrangere egns- og byvandring og ved at søge oprettet sognehistoriske grupper.

§ 4.

Amtsudvalgets fungerende formand er selvskreven medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland.

§ 5.

Amtsudvalget kan indkalde de inden for amtet bosatte tillidsmænd til særlige møder vedrørende lokale forhold.

§ 6.

Til dækning af omkostningerne ved amtskredsens arbejde stilles et beløb til rådighed fra Historisk Samfund for Sønderjylland. Amtskredsen kan ikke opkræve særligt kontingent og kan ikke uden samråd med styrelsen modtage tilskud fra amt og kommuner.

§ 7.

Hvert år inden 1. maj indsendes en beretning over arbejdet i det forløbne år til Historisk Samfunds sekretær og en regnskabsoversigt til kassereren.

§ 8.

Disse vedtægter kan kun ændres med billigelse af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland.

Således vedtaget på årsmødet i Slesvig den 26. maj 1968.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: generalkonsul, professor,
dr. phil. Troels Fink, Flensborg

Næstformand: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Kasserer: bankdirektør Hugo Lildholdt, Åbenrå

Sekretær: landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

forst. G. Rasmussen, Danebod Højskole
sognepræst Tage Holm, Vojens
fuldmægtig Holger Jacobsen, Åbenrå
kontorchef Lars Schubert, Flensborg
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København
arkivar, cand. mag. Hans H. Worsøe, Viborg
seminarielektor G. Japsen, Åbenrå
fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård pr. Ribe
museumsinsp. H. Neumann, Haderslev
seminarierektor, dr. phil. S. Schoubye,
Tønder
cand. polit., fru Inger Bjørn Svensson,
Haderslev
apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder

Formanden, næstformanden, kassereren og
sekretæren danner forretningsudvalget

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå,
tlf. (046) 2 46 83. Giro 4 26 82
Åben kl. 9-16 - Lørdag lukket

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Arbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift:
Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Hugo Lildholdt,
Den Nordslesvigske Folkebank, 6200 Åbenrå
Giroindbetalinger foretages på giro 42682
Historisk Samfund for Sønderjylland,
kassereren, 6200 Åbenrå

Sønderjyske Arbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingentet er
f. t. 20,00 kr. + forsendelse

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Arbøger og skrifterne
er i kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt,
Siljanganke 6-8, København S.

SYDSLESVIGSKE EGNE OG BYER

Den 14. januar 1969 udsendes det første bind af en bogrække, som kommer til at hedde *Sydslesvigske egne og byer*. Hvert bind vil blive en helhed for sig og dække et klart afgrænset område, og bøgerne vil kunne købes hver for sig. Bindene vil blive ret forskellige, da deres indhold vil forme sig efter vedkommende egn eller by, som kan afvige stærkt fra andre områder i sine grundlæggende forhold og særegne udvikling.

Det første bind vil omhandle de to sydvestligste herreder i Sønderjylland, *Nørre og Sønder Gøs herred*. Det næste bind skal indeholde en beskrivelse af *Egernfjorde*, og den vil blive den største behandling af denne by på dansk, siden Traps værk udkom i 1862-64. Når rækken er endt, vil den udgøre en samlet beskrivelse af Sydslesvig.

Som det er tilfældet med *Nørre og Sønder Gøs herred*, vil der blive lagt vægt på at bringe bidrag, der forener pålidelig oplysning med en god og læselig fremstilling. Bøgerne vil blive udstyret med gode og pålidelige kort og billeder i store og klare gengivelser. Bøgerne vil blive indbundet, og prisen vil blive holdt på et rimeligt plan.

Sydslesvigske egne og byer udgives af *studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek, Flensborg*, og udsendes af *Forlaget Skandia* i Flensborg.

NØRRE OG SØNDER GØS HERRED

er på 252 sider med 3 dobbeltsidede kort og mange billeder.

Den vil indbundet koste DM 18,00 (ca. 34,00 kr. excl. moms) i boghandelen.

Ved *forudbestilling* på dette kort *inden den 10. januar 1969* kan bogen fås til en pris af DM 12,00 (ca. 22,80 kr. + porto ca. 2,00 kr.)

Undertegnede bestiller herved eksemplarer af
NØRRE OG SØNDER GØS HERRED.

Dato

Navn

Stilling

Bopæl

SYDSLESVIGSKE EGNE OG BYER

Den 14. januar 1969 udsendes det første bind af en bogrække, som kommer til at hedde *Sydslesvigske egne og byer*. Hvert bind vil blive en helhed for sig og dække et klart afgrænset område, og bøgerne vil kunne købes hver for sig. Bindene vil blive ret forskellige, da deres indhold vil forme sig efter vedkommende egn eller by, som kan afvige stærkt fra andre områder i sine grundlæggende forhold og særegne udvikling.

Det første bind vil omhandle de to sydvestligste herreder i Sønderjylland, *Nørre og Sønder Gøs herred*. Det næste bind skal indeholde en beskrivelse af *Egernførde*, og den vil blive den største behandling af denne by på dansk, siden Traps værk udkom i 1862-64. Når rækken er endt, vil den udgøre en samlet beskrivelse af Sydslesvig.

Som det er tilfældet med *Nørre og Sønder Gøs herred*, vil der blive lagt vægt på at bringe bidrag, der forener pålidelig oplysning med en god og læselig fremstilling. Bøgerne vil blive udstyret med gode og pålidelige kort og billeder i store og klare gengivelser. Bøgerne vil blive indbundet, og prisen vil blive holdt på et rimeligt plan.

Sydslesvigske egne og byer udgives af *studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek, Flensborg*, og udsendes af *Forlaget Skandia* i Flensborg.

Porto

Forlaget SKANDIA

N. A. SØRENSEN KG

D 239 FLENSBORG

Nørregade 74

G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814

Indb., ca. 440 sider. Favørpris **kr. 30,00**

I bogladerne bliver prisen kr. 57,50

Seminarielektor G. Japsens stort anlagte disputats er en fremstilling af de nordslesvigske landsbyskolars hidtil næsten ukendte historie fra reformationstiden og frem til skoleloven af 1814. I bogen skildres degneskolerne og de af øvrigheden uafhængige bondeskoler samt statsmagtens overtagelse og reformering af skolevæsenet i årtierne omkring 1800. Man læser om degnes og skoleholderes forhold, om lærebøger og undervisning, specielt om det tyske sprogs plads i skolen og om meget andet. Forfatteren har kunnet fremstille skolevæsenets historie på baggrund af den almindelige samfundsudvikling, og emnet er derved ikke blevet behandlet som et isoleret specialområde.

Medlemmer af *Historisk Samfund for Sønderjylland* og af *Skolehistorisk Selskab* kan ved indsendelse af vedhængende bestillingskort erhverve bogen til favørpris.

Undertegnede bestiller herved
☐ stk. af

G. Japsen:

Det dansksprogede
skolevæsen i
Sønderjylland
indtil 1814

á kr. 30,00 + moms

Navn _____

Stilling _____

Adr. _____

Postnr. _____



Historisk Samfund
for Sønderjylland,

Ekspeditionen,
Landsarkivet,

6200 ÅBENRÅ

BOGNYHEDER fra

Dansk Historisk Fællesforening

I 1968 er udkommet:

MANUSKRIPTER OG ARKIVALIER I DANSKE SAMLINGER

Udgivet af Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier ved *Helle Linde* og *Anker Olsen*. Registrant over bestanden af håndskrifter, kort, tegninger, fotografier m.v. i 251 danske arkiver, museer, biblioteker og andre institutioner med historisk arkivmateriale. *En uundværlig håndbog for alle danske historikere.*

Favørpris kr. 27,00 indb. (bogladepris kr. 40,50).

Anders Bæksted: DANSKE INDSKRIFTER

En indledning til dansk epigrafik. Forfatteren redegør i afsnit om middelalder, renaissance og nyere tid for hver periodes indskrifter og bogstavtyper og belyser deres anvendelse med et stort og smukt billedmateriale. *Første gang dette emne tages op til samlet behandling.*

Favørpris kr. 24,60 indb. (bogladepris kr. 37,20).

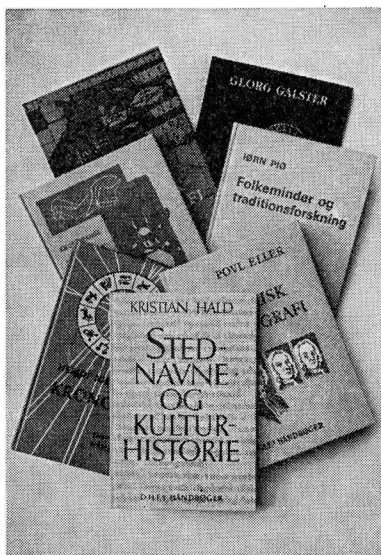
FORTID OG NUTID

- vejleder* om historiske kilder i videste forstand og bringer artikler om deres værdi og anvendelse
- orienterer* om den nyeste litteratur indenfor forskellige fagområder: handels-, landbrugs-, arkitektur- og administrationshistorie, arkæologi og meget mere
- anmelder* en mængde lokal- og kulturhistoriske værker
- omtaler* væsentlige afhandlinger i over 60 danske og udenlandske tidsskrifter og giver oplysning om aktuelle begivenheder i historisk verden
- udkommer* 2 gange om året med ialt henved 200 store sider og koster årligt 26,75 kr. ved bestilling gennem DHF (bogladepris 32 kr.)



giver Dem *kort sagt* mulighed for at være *godt* orienteret.

Håndbøgerne



Kristian Hald:

STEDNAVNE OG KULTURHISTORIE

Efter en indledning om stednavnenes alder gives der eksempler på, hvad navnestoffet kan fortælle om en egns arkæologi, om skiftende tiders landbrug, om landsbyens dagligdag i alvor og fest og om kult og dialekter. Til sidst et afsnit for den, der har lyst og mulighed for at indsamle stednavne.

Favørpris kr. 16,20 indb. (bogladepris kr. 24,30).

Poul Rasmussen: MÅL OG VÆGT

Efter et afsnit om vægtenheder og rummål i kong Valdemars jordebog samt middelalderens jordmål følger en oversigt over detailhandelens mål og vægtenheder 1500–1700. Bogens sidste

afsnit er et leksikon over alle forekommende mål og vægtenheder indtil omkr. 1700.

Favørpris kr. 16,20 indb. (bogladepris kr. 24,30).

Knud Prange: HERALDIK OG HISTORIE

Giver en lang række eksempler på praktisk anvendelse af heraldik i rigs- og lokalhistorie, landbrugs- og kunsthistorie, kirke- og personallhistorie. 2. opl. Illustreret. Favørpris kr. 11,30 indb. (bogladepris kr. 16,95).

Herluf Nielsen: KRONOLOGI

Behandler de kronologiske begreber sammen med en oversigt over årets helligdage og deres skiftende benævnelser.

4. opl. Illustreret. Favørpris kr. 16,20 indb. (bogladepris kr. 24,30).

Poul Eller: HISTORISK IKONOGRAFI

Første forsøg på dansk på samlet behandling af overgangsområdet mellem historie og kunsthistorie. Efter en indledning om grundbegreber og kilder følger bl. a. billedundersøgelse, billedkritik og billedets værdi.

Favørpris kr. 11,30 indb. (bogladepris kr. 16,95).

Georg Galster: MØNT

Korte afsnit om »naturalmønt«, oldtidsmønt, den europæiske udvikling i middelalder og nyere tid, danske mønter med hovedvægt efter 1448.

Illustreret. Favørpris kr. 13,50 indb. (bogladepris kr. 20,25).

Ib Kejlbo: HISTORISK KARTOGRAFI

Korte oversigter over naturfolks kort, oldtidens kartografi i øst og vest,

Clavus, Vinlandskortet, opdagelsestiden, »atlasudgivelser« og søkort. I sidste hovedafsnit behandles Danmarkskortets udvikling fra Ptolemaios til Geodætisk Instituts kort.

Favørpris kr. 16,20 indb. (bogladepris kr. 24,30).

***Iørn Piø:* FOLKEMINDER OG TRADITIONSFORSKNING**

En overskuelig *introduktion til den nyere folkeminddeforskning*; heri kapitlerne: Folkeminder og traditionsstof, Kilderne, Overnaturlige forestillinger, Festtraditioner, Visetradition, Børns traditioner, »De små genrer«.

Favørpris kr. 16,20 indb. (bogladepris kr. 24,30).

DANSKE HISTORIKERE

Et nyttigt opslagsværk, der rummer biografier af over 800 nulevende danske, der har ydet væsentlige bidrag inden for historiskrivningen, arkæologien og åndshistorien. Bogen medtager ikke alene fagfolk, men også fremtrædende amatører, og den giver et stærkt indtryk af den store aktivitet og alsidighed, der kendetegner det historiske arbejde i dagens Danmark.

Favørpris kr. 36,90 indb. (bogladepris kr. 55,75).

TRYKSAG

Dansk Historisk Fællesforening

c/o Povl Eller, Frederiksborg Slot

3400 HILLERØD

Postbesørges
ufrankeret
(modtageren
betaler
portoen)

44

Andre historiske hjælpemidler fra Dansk Historisk Fællesforening:

LOKALHISTORIE — RIGSHISTORIE

Genoptryk fra udsolgte hefter af Fortid og Nutid med redegørelse for kilder (eks.: lensregnskaber, matrikler) og vejledning i at drive historisk-topografiske studier.

Udkom i 1966. Favørpris kr. 25,40 (bogladepris kr. 38,10).

R. W. Bauer: CALENDER for årene fra 601 til 2200 e. Kr.

Fototeknisk optryk. Favørpris kr. 16,40 indb. (bogladepris kr. 24,60).

H. Worsøe: GRUNDBOG I SLÆGTSHISTORIE

Fototeknisk optryk. Favørpris kr. 6,20 (bogladepris kr. 9,30).

*Knud Prange: HERALDISK NØGLE TIL NYT DANSK
ADELSLEXIKON*

Favørpris kr. 18,00 (bogladepris kr. 27,00).

Undertegnede

Navn:

Stilling:

Adresse:

bestiller herved til favørpris:

- stk. MANUSKRIPTER og ARKIVALIER, indb.
..... stk. Anders Bæksted: Danske Indskrifter, indb.
..... stk. Danske Historikere, indb.
..... stk. Lokalhistorie og Righistorie, indb.
..... stk. ABONNEMENT på FORTID og NUTID.
..... stk. Kristian Hald: Stednavne og Kulturhistorie, indb.
..... stk. Poul Rasmussen: Mål og Vægt, indb.
..... stk. Knud Prange: Heraldik og Historie, indb.
..... stk. Herluf Nielsen: Kronologi, indb.
..... stk. Povl Eller: Historisk Ikonografi, indb.
..... stk. Georg Galster: Mønt, indb.
..... stk. Ib Keilbo: Historisk Kartografi, indb.
..... stk. Lørn Piør: Folkeminder og Traditionsforskning, indb.
..... stk. R. W. Bauer: Calender, indb.
..... stk. H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie, indb.
..... stk. Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk
Adelslexikon.
..... stk.